

خلاصه مقالات

اولین همایش ملی
تجلی عرفان در هنرهای اسلامی

۳-۴ خرداد ماه ۱۳۹۱

دانشگاه هنر اسلامی تبریز

دبیر علمی:

امیر فرید گلسفیدی/عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

اعضاء کمیته به ترتیب حروف الفبا:

خانم دکتر فاطمه اکبری/ عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

آقای دکتر محمد باقری/ عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

آقای دکتر حسن بلخاری/ عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

آقای دکتر محمدتقی پیربائی/ عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

آقای دکتر نصراله حکمت/ عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی

آقای دکتر محمد خزائی/ عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس

آقای شهریار شکرپور/عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

آقای دکتر عباس عباس زاده/ عضو هیئت علمی دانشگاه تبریز

آقای مختار علیزاده/ عضو فرهنگستان هنر

آقای دکتر مهدی محمدزاده/عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

آقای کریم میرزائی/ عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

آقای عبدالله میرزائی/ عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

آقای دکتر بهمن نامور مطلق/ عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی

آقای صمد نجارپور/ عضو هیئت علمی دانشگاه اصفهان

آقای علی نعمتی بابایلو/ عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

آقای دکتر مسعود وحید وحدت طلب/ عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

آقای علی وندشعاری/عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

دبیر اجرایی:

ولی جوادی آذر خیاوی

مسئول دبیر خانه:

ادریس حیدرنژاد

اعضاء کمیته:

امین شهید زاده

مهدیه متوسل الحسینی

رضا پورحسینی

ابراهیم روحانی

محمد رضا امیری

میرداود هاشمی

منوچهر شکرگزار

مقدمه

دل اگر تاریک بسم الله نور
ور چراغان است، بسم الله الرحمن الرحيم

هنر و عرفان هر دو پیمان بر دل می‌نشانند و از سویدای جان آدمی سخن می‌رانند تا وراى قیل و قال، نقش هستی بنشانند. همسویی و رابطه دیرین هنر و عرفان در فرهنگ کشورهای اسلامی بسیار پرمایه است. چه بسیار هنرمندان عارف و چه بسیار عارفان دل آگاه که منشا پدید آمدن صنایع هنری در کشورهای اسلامی بوده‌اند، تا جایی که بسیاری از هنرهای به‌جای مانده از گذشتگان را تنها با پی بردن به اندیشه‌های عرفانی که منشا بروز آنها بوده‌است می‌توان شناخت.

با توجه به اندیشه‌های عرفانی و توانایی هنر در رشد فرهنگی جامعه و تغذیه از سرچشمه‌های اصیل فرهنگی، می‌توان به بررسی و تحلیل هنر ایرانی- اسلامی پرداخت.

اگر دین را خط مشی مشخص برای رسیدن به معبود بدانیم، ذات عرفان مسیرهای گوناگونی را جهت رسیدن به مقصود به هر طالب راهی و متناسب با گنجایش درونیش اعطا می‌نماید. هنرمند مسلمان که تمسک به دین، او را دارای قابلیت وافر می‌کند، با اعجاز خلوت مستعد کنکاش درون می‌گردد و پای در راه شناخت و عرفان می‌گذارد که این شناخت با کار و هنرش آمیخته می‌گردد.

حوزه‌ی بحث همایش حاضر نیز، ضرورت شناخت هنر ایرانی- اسلامی و معنای آن نزد عرفا و همچنین بررسی و تحلیل رابطه‌ی هنر و عرفان ایرانی- اسلامی بوده که در این میان محورهای پیشنهادی زیر بنیان فراخوانی با عنوان «**تجلی عرفان در هنرهای اسلامی**» گردید:

- رابطه عرفان و هنر
- آثار هنری محل تجلی عرفان اسلامی
- جایگاه هنر در آثار عرفا
- بررسی نمادهای عارفانه در آثار هنر اسلامی
- نقش ادبیات عرفانی در آفرینش آثار هنری

این فراخوان با توجه به مجال اندکی که به پژوهشگران فرهیخته داده بود توانست تعداد قابل توجهی اصل مقاله دریافت دارد که پس از داوری‌های تخصصی در مورد هر مقاله، (وسعت مقالات سبب گردید تا از نظرات کارشناسی بیش از بیست داور جهت خوانش مقاله‌ها بهره برده شود) بیشتر از بیست مقاله جهت سخنرانی معرفی شدند، که البته تعداد افزون‌تری از این تعداد در کتاب جداگانه‌ای به صورت اصل مقالات به همت پژوهشکده هنرهای سنتی اصفهان به چاپ خواهد رسید.

بیشک این همایش به لطف زحمات دوستان بسیاری شکل گرفته است که از همه‌ی این بزرگواران کمال سپاس را داریم. در این میان شایسته است از همکاریهای آقای دکتر پیر بابایی معاون آموزشی و پژوهشی دانشگاه هنر اسلامی تبریز و راهنمایی‌های آقای دکتر محمد زاده ریاست دانشکده هنرهای اسلامی و همچنین همراهی آقای جوادی‌آذر کمال سپاس را داشته باشم.

این همه گفتیم لیک اند بسیج

بی عنایات خدا هیچیم هیچ

بی عنایات حق و خاصان حق

گر ملک باشد سیاهستش ورق

دبیر علمی

امیر فرید

فهرست

صفحه	عنوان
۱	آفرینش هنری در منظر مولانا/سمیه یاوری
۲	اشتراکات عرفان و هنر اسلامی/دکتر مهدی محمدزاده
۳	اقلیم هشتم سهروردی و نمود آن در نگارگری ایرانی/زینب صفریان-دکتر نصرالله حکمت
۴	ایزد بهرام، اسطوره‌ای از کالبدی دینی- عرفانی/اسیدهای موسوی-فریا مخابری
	بررسی ارتباط عرفان و واژگان هنر نقاشی در شعر حافظ/فریناز رحمن قلهکی-سولماز
۵	امیراسکندری-نصرالله تسلیمی
۶	بررسی تاثیر تفکرات نقشبنديه در آثار استاد بهزاد/آریتا پویان مجد
	بررسی تحلیلی تاثیر مفهوم عرفان اسلامی در هنر و ارتباط متقابل آنها/حسن صالحی-هاشم
۸	عبدیان
	بررسی تطبیقی هندسه کیفی در ترکیب بندی آثار هنری ادوار مختلف ایران/فاطمه اکبری-
۱۰	جواد پورنامی
۱۱	بررسی رابطه موسیقی و عرفان/اسید یونس خانبیگی-علیرضا چاواری
	بررسی صوری و عرفانی نماد درخت نخل در ۴ اثر چوبی استان هرمزگان/فاطمه بهرام نژاد-
۱۳	دکتر قباد کیانمهر
	بررسی محتوای عرفانی در کتیبه‌های کشکول‌های فلزی در اوش/دکتر مهدی محمدزاده-
۱۵	زهره مهدی پور مقدم
	بررسی مفاهیم نمادین سرو در نگاره‌های عرفانی، مذهبی و ادبی/زهره پارساپور-محمد حسین
۱۷	لیانی
۱۹	بررسی نمادهای اسطوره‌ای و نگرش عارفانه در معماری اسلامی/رضوان رحیمی
	بررسی نمادهای اسطوره‌ای و نگرش عارفانه در معماری اسلامی/رضوان رحیمی-مریم خلیل
۲۰	زاده مقدم-ابوالفضل صادقیور فیروزآباد
۲۲	بنیادهای اصول نظری هنر و عرفان اسلامی و رابطه آندو/عباس عباس زاده
	بهره گیری از مفاهیم عرفانی داستان حضرت سلیمان_ در هنر اسلامی معاصر/دکتر محمد
۲۳	باقری-آمنه یوسفی دانشجوی
	بینامتنیت فلسفه اشراق با انوار سپهبدی_ تاثیر این نظریه بر دوائر معماری اصفهان/معصومه
۲۴	کریمیان
۲۵	بینش عارفانه در آداب المشق میرعماد/امیر فرید
۲۷	پزندگان تاها؛ تجلی اندیشه عرفانی عطار در نقاشی معاصر ایران/حجت اله مرادخانی
۲۸	تأثیر آرای فرقه نقشبنديه بر آثار کمال‌الدین بهزاد و پیروانش/عباس حسینی

صفحه	عنوان
۳۰	تأثیرات بصری معماری ایرانی (زیبایی شناختی در معماری ایرانی)/امیلاد رضائیان-یعنوب عزیزاده.....
۳۲	تأثیر عرفان ابنعربی بر اندیشه بیدل دهلوی/دکتر نصرالله حکمت.....
۳۳	تأملی بر رموز و نشانه‌های عرفانی در نگاره‌های اسلامی ایران/اصمد نجارپورجباری ..... تأملی بر نقش واسطه‌های ادبیات فارسی بین عرفان اسلامی و نگارگری/هادی بابائی فلاح-
۳۵	اکرم محمدی زاده .....
۳۷	تأویل عرفانی نقش شیر در فرش‌های صفویه/سیدمحمدمهدی میرزامینی .....
۳۸	تبار شناسی کالبدی بقعه شیخ شهاب الدین محمود اهری/محمدرضا ابراهیمی-ناصر زواری ..... تجربه‌ای بر تأویل تصویری گزیده‌ای از جملات بایزید بسطامی با بهره مندی از گرافیک
۴۰	معاصر/ اعظم حاج حسنی.....
۴۲	تجلی آیات و اشعار بر روی آثار فلزی اسلامی/سمیه اربابی .....
۴۳	تجلی ساحت های انسانی از دیدگاه امام علی(ع)، در طراحی و مکان یابی اجزای عملکردی دانشگاهها/مطالعه موردی : دانشگاه امام صادق (ع)/نوید خالقی مقدم .....
۴۴	تجلی عرفان اسلامی بر تزئینات ارسن خانقاه شیخ صفی الدین اردبیلی/دکتر حسن ستاری
۴۵	ساربانقلی-زهره دانش آرائی..... تجلی عرفان در هنر و شعر با نگاهی به تلمیحات ادبی در اشعار سعدی/سمیه بصیری-
۴۷	سیروس بصیری.....
۴۹	تجلی مفاهیم عارفانه در تزئینات کاشکولهای ایرانی/منصور رضایی.....
۵۱	تجلی هنر در عرفان/مهدی خلیفه قلی .....
۵۲	تحلیل شاخصه‌های تمرکزگرایی و توجه به درون در الگوی باغ سازی ایرانی(مورد پژوهی در باغ‌های حاشیه کویر)/محمد باقری-سجاد سلیمانزاده .....
۵۴	تحلیل هندسه مقدس در مساجد امام و شیخ لطف الله اصفهان/سمیه ابراهیم زاده..... تعامل ادبیات عرفانی با هنرهای مجموعه شیخ صفی الدین اردبیلی/حسن یوسفی-جواد
۵۵	نیستانی-ملکه گلمغانی زاده اصل.....
۵۷	تعامل بین نخبگان و حکمرانان در جامعه اسلامی/کریم میرزایی..... تعریف هنر اسلامی از منظر جامعه شناسی هنر و نقش آن در بازتولید هنر دینی (قدسی؟) در
۵۹	عصر مدرن/احسین اسدی-دکتر مرتضی میرغلامی .....
۶۱	تفسیری بر داستان زن پارسا سروده عطارنیشابوری/مریم نعمت طاوسی..... تفکر توحیدی نماد عارفانه در آثار هنر اسلامی و معماری اسلامی ایران/الناز صمدپور
۶۳	شهرک-مهسا صمدپور شهرک .....

عنوان

صفحه

- تناسبات تصوف و نقوش هندسی در قرن هشتم هجری/نوا مطمئن-علی نعمتی بابایلو..... ۶۵
- جایگاه عرفان در میان اهل هنر و حرف در جامعه سنتی ایران/فاطمه کاتب-فرونوش شمیلی..... ۶۷
- جایگاه نور در خانه حیدرزاده تبریز با رویکرد فلسفه عرفانی اشراق/دکتر حسن ستاری
- ساربانقلی-نگار آفازا امتنانی..... ۶۹
- جلوه‌هایی از تجلی عرفان در نگارگران و نگارگری معاصر ایران/سید محمود افتخاری..... ۷۱
- چگونگی و تاثیر عرفان اسلامی بر صحنه‌های جلوس شاهانه دربار سلطان حسین
- بایقرا/فهیمة سراوانی..... ۷۳
- خالی، نمودی از عرفان در هنر اسلامی/اسمانه خضری-حسین ابویی..... ۷۴
- خلاقیت هنری و بینش عرفانی/علیرضا محمدی کلهر-مینا سلمانی..... ۷۵
- درویش عبدالمجید عارف هنرمند/یونس نصیری..... ۷۶
- «دلیل راه»، نقش نمادین مناره‌های مسجد در تقرب به معبود/مهدی صادق احمدی-شعری
- اولیاء..... ۷۸
- رابطه‌ی نمادپردازی و وجه عرفانی در نظام گفتمانی هنرهای سنتی-اسلامی/ایمان زکریایی
- کرمانی..... ۷۹
- رد پای عرفان در میان خوشنویسان مسلمان/اسراء صالحی..... ۸۱
- رمز و راز نقش بال و فرشته از نگاه عرفانی در آثار دوره سلجوقی و ایلخانی/اتارا بهبهانی..... ۸۳
- رویکرد عرفانی به هنر از دیدگاه مولاناو تأثیر آن بر نگارگری/دکتر مهدی محمد زاده-محمد
- صادق معتمدی..... ۸۵
- سیاه مشق بدیهه نویسی در خوشنویسی نستعلیق/بهروز شریفی زیندشتی..... ۸۶
- ضرورت احیا هنر قدسی در شهرهای بزرگ صنعتی/رسول اسدی-سمیه صالح آبادی..... ۸۷
- عرفان در فرهنگ ورزش زورخانه‌ای/مهدی فراموشی-علی فراموشی..... ۹۰
- عرفان در موسیقی مقامی/احمد فرید..... ۹۴
- عرفان زیبایی شناسی علامه جعفری در مجموعه معماری شیخ صفی الدین اردبیلی/دکتر
- حسن ستاری ساربانقلی-رضا داننده جناقرد..... ۹۵
- عرفان مولانا؛ با مطالعه هنر سماع به عنوان تجلی گاه آن/امیر جالبی-دکتر محمد مهدی
- رئیس سمعی..... ۹۷
- کاربرد مفهومی هندسه و عدد در نقوش شمسه و گره چینی/دکتر محمد باقری-تسیرین کیخا..... ۹۸
- کاشی زرین فام مظهر کمال و آیین هنر و عرفان اسلامی/الله شکر اسدالهی تجرق-زهره
- کامران آزاد..... ۱۰۰

عنوان	صفحه
گرایش عرفان به ساحت درون و تجلی آن در معماری اسلامی/عباس آیتی فرد-محبوبه عزیزخانی.....	۱۰۱
مسجد سید قلیچ ایشان، تجلی گاه هنر و عرفان اسلامی/پریسا نامی گرمی-محمد امین فروتن.....	۱۰۳
مطالعه‌ی بعد عرفانی و نظام تصوف در نظام گفتمانی فرش کرمان/ایمان زکریایی کرمانی.....	۱۰۴
مطالعه‌ی بینامتنی شعر نظامی و نگاره‌ی بهزاد در داستان «مناظره‌ی نقاشان چینی و رومی»/زهره حسین آبادی.....	۱۰۶
معرفی تزیینات بقعه‌ی شیخ جبرائیل کلخوران با تکیه بر درب چوبی بقعه و نمادهای عرفانی آن/هاله صنعتی ایرانی-سعید مهریار.....	۱۰۷
معرفی موزه‌ی ادب و عرفان شهرستان اهر، تنها موزه‌ی عرفان ایران/سمیه علیزاده میرارکلایی.....	۱۰۸
معماری مسجد: تجلی عرفان در خلق مکان حضور/منصوره کیان ارثی-زینب طالبی.....	۱۱۰
معنای شهر؛ تاملی بر مبانی عرفانی شهرسازی اسلامی/جابر دانش.....	۱۱۱
مفاهیم نمادین آیات قرآنی در فرشهای سجاده‌ای/شبنم محمدی.....	۱۱۲
مفهوم زیبایی در نگاه برخی از عارفان شرق و غرب/زهرا السادات قریشی.....	۱۱۳
نشانه شناسی نقش «انسان-پرنده» در نقاشی قهوه خانه‌ای قاجار/دکتر مهدی محمدزاده-محیا مقیمی نژاد.....	۱۱۵
نگاره‌های پیکره در پیکره‌ی سده‌ی ۱۱ و ۱۰ ه.ق ایران از منظر عرفان(نظری)/صدیقه نایفی.....	۱۱۶
نگاهی بر حکمت معنوی نگارگری ایرانی با توجه به نگاره معراج پیامبر (ص) در نسخه خطی یوسف و زلیخا(موجود در کتابخانه مرکزی تبریز)/مریم متفکرآزاد.....	۱۱۸
نمادها و سمبل‌های عرفانی در نگاره «وسوسه یوسف» اثر کمال‌الدین بهزاد/دکتر مهدی محمدزاده-محمدصادق معتمدی-علیرضا حافظی.....	۱۲۰
نمادهای عرفانی در تزیینات چوبی مسجد ملارستم مراغه/سعیده توکی-دکتر مهدی محمدزاده.....	۱۲۱
نمود عرفان در خوشنویسی دوره تیموری/هاشم عبدیان-حسن صالحی.....	۱۲۲
نور از منظر سهروردی و تأثیر آن بر نگارگری ایرانی/وفا افشار.....	۱۲۴
نمودهای رمز و عرفان در معماری اسلامی/محمد عبدالملکی.....	۱۲۶
هنر عرفانی/دکتر اکبر بهجت.....	۱۲۷
هنر و جایگاه آن در متون عرفانی(نگاهی به هنر موسیقی و شعر)/دکتر محب علی آبسالان.....	۱۲۸

آفرینش هنری در منظر مولانا

سمیه یاوری

مقاله حاضر در جستجوی ارایه یک طبقه بندی منسجم در مورد آفرینش اثر هنری و خلق یک اثر هنری در دیدگاه مولانا می‌باشد. که ابتدا به نگرش مولانا درباره‌ی آفرینش و خلق جهان و انسان اشاره شده است چرا که انسان همانند خدا می‌تواند به ماده صورت دهد و چیزی نو بیافریند و در واقع انسان با هنر خود روح خود را به نمایش می‌گذارد، همانگونه که خداود با آفرینش جهان زیبایی خود را به نمایش گذارده است، در ادامه با تفکیک اشعار و ابیات در دو اثر مهم مولانا مثنوی معنوی و کلیات شمس، به تدوین ویژگی‌های و عوامل مؤثر در خلق اثر هنری در منظر مولانا و شرح و اهمیت هر یک در آفرینش هنری می‌پردازیم.

واژگان کلیدی: هنر، آفرینش، آفرینش هنری، خلاقیت، مولانا.

اشتراکات عرفان و هنر اسلامی

دکتر مهدی محمدزاده^۱

ارتباط میان هنر اسلامی و آموزه‌های عرفانی امری مبرهن و قطعی است. با اینحال در معدود مطالعات انجام گرفته در این رابطه شواهد تاریخی و مصداق‌های عملی این ارتباط و اشتراکات این دو، مورد استناد کافی قرار نگرفته و بروز و ظهور دیدگاه‌های عرفانی در عرصه هنر و عناصر بیانی آن کمتر بررسی شده است. در حقیقت عرفان و هنر عرفانی اهداف مشترکی دارد که همانا شناخت حقایق هستی، از طریق سیر و سلوک، و رسیدن به حقیقت والاست. با آنکه مباحث نظری در عرفان و هنر نقش تعیین کننده‌ای دارند، اما در هر دو اصل و اساس حرکت بر مبنای عمل است؛ نمی‌توان فقط بر مبنای مباحث نظری عارف و یا هنرمند شد، بدون آنکه عمل کرد. این امر تفاوت این دو با فلسفه را نیز مشخص می‌کند. حرکت فیلسوف بر مبنای متد است و حرکت عارف و هنرمند بر مبنای سلوک.

مقاله حاضر به شیوه تطبیقی شاخصه‌های بنیادی مشابه این دو شیوه معرفتی را جستجو کرده و در این ضمن به مطالعه شرایط تاثیرپذیری هنر اسلامی از عرفان نیز خواهد پرداخت. در طی مقاله نشان داده شده است که هنر و عرفان هر دو معرفتی مستقیم و فرا حسی و فرا عقلی هستند که کارشان را با نقد عقل و توسل به خیال شروع می‌کنند. این معرفت مبتنی بر کشف و شهود، در عرصه بیانی نیازمند زبانی ویژه است که لزوماً زبانی تمثیلی خواهد بود. واژگان کلیدی: عرفان، هنر اسلامی، عالم خیال، معرفت شهودی

---

۱ - استادیار دانشگاه هنر اسلامی تبریز

اقلیم هشتم سهروردی و نمود آن در نگارگری ایرانی

زینب صفریان^۱
دکتر نصرالله حکمت^۲

سهروردی یا شیخ اشراق از جمله متفکران بزرگ جهان اسلام به شمار می‌آید که آراء و نظرات او تأثیر عمیقی بر فلاسفه بعد از خود برجای گذاشت. شیخ اشراق در صدد احیای فلسفه حکمای ایران باستان و پیوند آن با فلسفه اسلامی بود. در حقیقت باید در زمینه عالم صور معلقه وی، ابن سینا را پایه گذار عالم مثال دانست، اما سهروردی این اندیشه را بسط داد و تبدیل به یکی از مباحث فلسفی نمود. نگارگری از جمله هنرهایی است که می‌توان در آن عالم مثال و نفوذ افکار سهروردی را باز شناخت. از آنجایی که هنرمندان نگارگر خود صوفی و عارف بودند، زمینه آشنایی آنها با آرای فلاسفه دور از ذهن نیست. هدف اصلی این مقاله بررسی عالم خیال از منظر شیخ اشراق و در ادامه نمود و تجلی آن در هنر نگارگری ایرانی می‌باشد.

واژگان کلیدی: سهروردی، اقلیم هشتم، نگارگری

---

۱ - دانش آموخته کارشناسی ارشد پژوهش هنر از دانشگاه هنر اسلامی تبریز.

۲ - استاد دانشگاه شهید بهشتی تهران

ایزد بهرام، اسطوره‌ای از کالبدی دینی - عرفانی

سیدهدادی موسوی
فریا مخابری^۱

ایزد بهرام در باور ایرانیان باستان ایزد جنگ و پیروزیست؛ در جنگ‌ها، جنگاوران به این ایزد متوسل می‌شده‌اند؛ در مهریشت، بهرام، یار مهر، فرشته رزم و پیکار و پاسبان عهد و پیمان است. (پورداوود، ج ۲، ۱۳۷۷، ۱۱۲).

هنر ایرانی متأثر از اسطوره‌ها ست و بسیاری از شخصیت‌های اساطیری از جمله ایزد بهرام نمود واقعی دارند. در دین زرتشتی بهرام مقامی برابر با سروش در اسلام دارد؛ در زمان ساسانیان پادشاهان بسیاری با این نام وجود داشته‌اند؛ لذا در نقوش بجا مانده از آن دوران (ساسانیان) نمودبیشتری یافته است.

نمود نباتی این ایزد در نقوش ساسانی، منسوجات و حجاری‌ها، بصورت درخت، گل نیلوفر، گل سنبل و... نمود جانوری آن بصورت قوچ، بال و گراز و... موجود است.

در این مقاله کوشش می‌شود؛ به بررسی ایزد بهرام از منظر دینی که خواستگاهی برای عرفان است، بپردازیم، باشد به عنوان مرجعی مناسب در جهت ایجاد نگاهی نو به اسطوره از منظر دین مورد استفاده قرار گیرد.

واژه‌های کلیدی: ایزد بهرام، نقوش، دین، نقد اسطوره شناختی

---

۱ - دانشجوی کارشناسی ارشد صنایع دستی، پژوهش هنرهای سنتی

بررسی ارتباط عرفان و واژگان هنر نقاشی در شعر حافظ

فریناز رحمن قلهکی^۱

سولماز امیراسکندری^۲

نصرالله تسلیمی^۳

در این مقاله ارتباط عرفان و واژگان هنر نقاشی در شعر حافظ مورد بررسی قرار گرفته است. ابتدا به ذکر مقدماتی در مورد خواجه حافظ شیرازی، این شاعر پر آوازه ایرانی پرداخته می‌شود. سپس ابیاتی از اشعار حافظ شیرازی، شامل قصیده، غزل و رباعی که دارای تعدادی از واژگان مرتبط با هنر نقاشی مانند: بت - پرگار - خط - رنگ - طرح - مانی و نقش است؛ گردآوری شده است و در ذیل هر کدام از این ابیات به تفسیر معانی کلمات فوق در شعر حافظ پرداخته و در حقیقت معانی این کلمات، رمز گشایی می‌گردد. با توجه به بررسی انجام شده، در دیوان حافظ کلمات و معانی دشوار فراوانی یافت می‌شود که اکثر این واژگان دارای معانی ظاهری و باطنی می‌باشند، و در حقیقت هنر حافظ در به کار بردن ایهام و ایهام تناسب است. پژوهش در ابیات مذکور بیان می‌کند که منظور حافظ از بت، عموماً یار و معشوق، قرض از پرگار، اشاره به گردش روزگار و چرخ گردون و قصد او از رنگ، بیشتر طرز، روش، صفت، رسم و آیین زندگی می‌باشد.

واژگان کلیدی : عرفان - واژگان هنر نقاشی - شعر حافظ.

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد - دانشگاه جهاد دانشگاهی یزد

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد - دانشگاه جهاد دانشگاهی یزد

۳- مدرس - دانشگاه جهاد دانشگاهی یزد

بررسی تاثیر تفکرات نقشبندیه در آثار استاد بهزاد

آزیتا پویان مجد

شرایط حاکم در جامعه بر فرهنگ، طرز تفکر و روابط میان انسان‌های آن تاثیر گذار است. شرایط نابسامان جنگ و آشوب اجتماعی باعث بروز یاس، انزوا، خودخواهی و تنفر می‌گردد و بر عکس آن ثبات اجتماعی باعث بروز لطافت طبع، نوحواهی و عشق می‌شود. تصوف به عنوان شاخه‌ای از عرفان و به عنوان نوعی رابطه و تفکر اجتماعی، فرهنگی وابسته به شرایط اجتماع است پس بنا بر این وابستگی در دورانی اوج می‌گیرد و در دورانی افول می‌یابد در دورانی سطحی و در زمانی عمیق و اصولی می‌گردد و با این اوج و فرودهای خود بنابر شرایط در اجتماع، تفکرات و روابط مردمان تاثیر می‌گذارد. در این میان هنر و هنرمند نیز به عنوان عنصر و عضوی از این اجتماع انسانی از تاثیر گذاری و تاثیر پذیری از تصوف و شرایط و روابط آن در امان نمی‌ماند و حتی بعضا با تعویض نقش، این دو جای همدیگر را می‌گیرند و در جایگاه هم ظاهر می‌شوند، گاهی با هم همپایند و در مواقعی گوی سبقت از هم می‌ریابند و دیگری را در راه جا می‌گذارند. زمانی هنر و هنرمند زبان تصوف می‌شوند و زمانی تصوف سرچشمه و منبع الهامی برای هنرمند و بنیانی برای هنر می‌گردد.

در دوره‌ای که تیمور و خاندانش شرایط اجتماعی نوینی را در قلمرو خود پایه می‌گذارند شرایط و حال به نفع تصوف رقم می‌خورد و قرعه شانس به نامش می‌افتد و تصوف عرج و قرب والایی می‌یابد. پس با استفاده از این شرایط ریشه‌های خود را مستحکم کرده و در

میان مردم و عوام رسوخ می‌یابد و جزئی از بنیانهای اعتقادی مردم می‌گردد و روابط انسان‌ها و تفکرات آنها را تحت الشعاع قرار داده و به اصل اساسی فرهیختگان و ادیبان مبدل می‌شود. در این میان شاخه‌ای از تصوف با نام نقشبندیه با یاری ریشه‌های تفکری خود که سال‌ها در دل جامعه و افکار بزرگان و متفکران اجتماع رسوخ کرده در این دوران به شکوفایی و اوج‌گیری دوباره می‌رسد و با استفاده از بنیان‌های فکر خود در دل و فکر بزرگانی چون بهزاد بنیان‌گذار افکار و آثاری نو می‌گردد.

صوفی نقشبندی نقش حقیقت بر دل می‌زند و بهزاد نگارگر نقش دل صوفی را بر بوم به تصویر می‌کشد و این است رابطه ما بین تفکر عصر و هنرمند دوران که هر دو، دو روی یک سکه می‌شوند و هر دو واعظ یک سخن، ولی هریک به زبان خود و چه نیکو شود اگر هر دوی این صفات در یکی جمع باشد و آنگاه است که نادر دوران، بهزاد بر جهان عرضه می‌گردد که سالها مخاطبانش را به حیرت و احسنت گویی وا می‌دارد.

واژگان کلیدی: بهزاد، تصوف، نقشبندیه، نگارگری

بررسی تحلیلی تاثیر مفهوم عرفان اسلامی در هنر و ارتباط متقابل آنها

حسن صالحی^۱

هاشم عبدیان^۲

بدون تردید عرفان و هنر به جهت داشته‌های ارزشی و اخلاقی و دارا بودن یک فضای ذوقی و عاطفی از غنی‌ترین مکاتب فکری بشر است. از دیر باز، میان عرفان و هنر، رابطه عمیق و ژرف وجود داشته‌است. این پیوند موجب شده، محدوده مباحث عرفان و هنر و به ویژه آثاری که در هر یک از این زمینه‌ها به وجود آمده است، رنگ دیگری را با خود داشته باشد. پرواضح است هنر همواره نسبتی با مراتب نفسانی آدمی دارد و بر این اساس، هنر به معنی محصول ادراک زیباشناختی، ابزاری برای تقویت حالات مختلف نفسانی - اعم از مثبت و منفی- است. این تحقیق با بسط مفهوم شناسی عرفان و هنر، ارتباط متقابل آن دو را با استفاده از شیوه تحقیق توصیفی و تحلیلی و جمع آوری داده‌ها به روش کتابخانه‌ای بررسی کرده است. و مشخص گردیده است معرفت عرفانی به دلیل برخوردارگی از فضای شهود درونی شخص، غیرقابل انتقال بودن و تکرارناپذیری تجارب روحی و عرفانی، از محدودیت و ناتوانی الفاظ در بیان چنین معرفتی، در تنگنا است. لذا ضرورت استفاده از ظرفیت‌های جایگزین زبان،

---

۱. عضو هیات علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

۲. کارشناسی ارشد تاریخ

نماین می‌شود. و یکی از این ظرفیت‌های زبانی، بهره‌گیری از هنر است و زبان هنر، عینیت بخشیدن به شهود عارف و هنرمند و کالبد بخشیدن به ملکوت موجودات و مفاهیم آن است و نوع ارتباط آن‌ها به صورت تعاملی می‌باشد.

واژگان کلیدی: عرفان، مفهوم هنراسلامی، رابطه عرفان و هنر، ادراک زیباشناختی

بررسی تطبیقی هندسه کیفی در ترکیب بندی آثار هنری ادوار مختلف ایران

فاطمه اکبری^۱

جواد پورنامی^۱

مسئله اصلی این نوشتار بررسی تطبیقی اصول ترکیب بندی و جایگاه معنایی آن در آثار هنری دو دوره مختلف پیش از اسلام و اسلامی ایران است.

نقش هندسه در ترکیب بندی آثار هنری و کیفیت خلق ریتم و حرکت در این دسته آثار از سوالات این مقاله است. از فرضیات این نوشتار محوریت امر حیات و کیفیت بیان رمزی آن در آثار این دو دوره است. روش پژوهش توصیفی- تحلیلی است و از شیوه‌های قیاسی و استقرایی برای تجزیه و تحلیل مطالب بهره گرفته شده است از نتایج مهم این مقاله می‌توان به اهمیت هندسه کیفی در ترکیب بندی عناصر تصویری در یک اثر هنری اشاره نمود. کیفیت ترکیب بندی آثار هنری پیش از اسلام آینه دار تناسب هندسی تقرر یافته در طبیعت است این امر در آثار دوره اسلامی به خلق فضایی می‌انجامد که در سایه سار امر توحید مخاطب را در محضر همیشگی خداوند قرار می‌دهد.

واژگان کلیدی: هنر اسلامی- نقطه- خط- سطح- حجم- هندسه

کیفی- ترکیب بندی

۱- عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

بررسی رابطه موسیقی و عرفان

سید یونس خانبیگی^۱
علیرضا چاواری^۲

همچو چنگم سر تسلیم و ارادت در پیش
توبه هر ضرب که خواهی بزن و بنوازم

رابطه موسیقی و عرفان سابقه ای دراز و کهن دارد و آن از زمانی آغاز شده است که بشر به تأثیر موسیقی در روان آدمی پی برده است. موسیقی و عرفان یکی از مهم‌ترین بن‌مایه‌های اصیل هنری برای رسیدن به کمال است..

بین عرفان و موسیقی ایرانی پیوند ناگسستی وجود دارد. عرفان معرفت به اصل اشیاء و حقیقت جهان است، عرفان به سیر و سلوک در جهان می‌پردازد تا به حقیقت و ذات باری تعالی دست یابد. از آنجائیکه موسیقی نشانی از روح معنوی ایرانیان و طبع عاشقانه در تاریخ ایران زمین می‌باشد. لذا موسیقی می‌تواند در این جهت کمک شایانی به عارف کند او در این میان از موسیقی کمک می‌گیرد. به همین دلیل است که اکثر عرفای ما موسیقی می‌دانستند.

در این مقاله برآنیم به بررسی رابطه موسیقی و عرفان، و تبیین جایگاه آن در به کمال رسیدن انسان، پرداخته شود. بنابراین می‌توان گفت که موسیقی بدون عرفان خالی از معناست. لذا آمیزش موسیقی با عرفان سبب شده که موسیقی ایرانی یکی از موسیقی‌های کامل

۱- دانش آموخته هنر اسلامی

۲- دانش آموخته ارشد زبان و ادبیات فارسی

بشری باشد. چرا که موسیقی دان برای رسیدن به کمال در مرحله
نخست باید خود را بشناسد و آن هم آدابی دارد که ابتدا پاکی و
صداقت موسیقیدان مطرح می‌شود.
کلید واژه ها: موسیقی، عرفان، ایران، دین، عشق.

بررسی صوری و عرفانی نماد درخت نخل در ۴ اثر چوبی استان هرمزگان

فاطمه بهرام نژاد^۱

دکتر قباد کیانمهر^۲

لازم به ذکر است بخشی از مقاله فوق از پایان نامه خانم فاطمه بهرام نژاد به راهنمایی آقای دکتر قباد کیانمهر با عنوان (بررسی آثار چوبی استان هرمزگان و بهره‌مندی از نقوش آن در هنرهای چوبی معاصر) اقتباس شده است.

در بین کشورهای اسلامی، ایران یکی از کشورهای است که منابع نمادساز بسیاری دارد. پرداختن به نمادهای متعدد طبیعی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و عرفانی از توجه قابل ملاحظه‌ای در هنر این سرزمین برخوردار هستند. یکی از مهم‌ترین این منابع عرفان است؛ عرفان نمادی‌ترین منبع است زیرا چیزی را نقل می‌کند که در ظاهر قابل مشاهده نیست. عرفان به دلیل غیرملموس بودن، برای هر عنصر خود به بازسازی نماد دست می‌یازد، از دیگر سو در هنر اسلامی، عرفان و مذهب بسیار به یکدیگر نزدیک هستند هرچند گاهی عکس این مطلب نیز اتفاق می‌افتد.

نوشتار پیش رو با توجه به آیات قرآنی و همچنین روایات عرفانی به بررسی نماد درخت می‌پردازد و در این بین به درخت نخل توجه‌ای ویژه شده است. برای این امر ۴ اثر چوبی از آثار استان هرمزگان انتخاب گردید که منقش به نقشمایه درخت نخل به شیوه‌های

۱- کارشناس ارشد هنر اسلامی (گرایش چوب) - دانشگاه هنر اسلامی تبریز

۲- استادیار دانشگاه هنر اصفهان

گوناگون هستند. این نقشمایه به علت جهان‌بینی خاص مردم جنوب از توجه ویژه‌ای برخوردار است و دلیل استفاده از این نقشمایه توجه به ویژگیهای مذهبی و عرفانی آن بوده است. هدف از این مقاله معرفی نقشمایه و مفهوم نمادین و عرفانی درخت نخل است که می‌تواند در راستای توسعه هنرهای معاصر به کار برده شود. نوشتار فوق به روش استقرایی گردآوری و در بررسی نقشمایه‌ها از شیوه توصیف و تحلیل بصری استفاده شده است. واژگان کلیدی: عرفان - درخت نخل - اثر چوبی - استان هرمزگان

بررسی محتوای عرفانی در کتیبه‌های کشکول‌های فلزی دراویش

دکتر مهدی محمدزاده^۱

زهره مهدی پور مقدم^۲

پژوهش حاضر به بررسی محتوا و مفهوم عرفانی کتیبه‌های موجود بر کشکول‌های فلزی مورد استفاده‌ی دراویش در دوره‌های مختلف می‌پردازد تا به نوعی رابطه‌ی بین کشکول و کتیبه‌های آنها و تأثیر این کتیبه‌ها در زندگی صوفیان و دراویش را آشکار سازد. در واقع یکی از مهم‌ترین عناصر تزئینی بر ظروف فلزی دوران اسلامی، کتیبه نگاری است که ابتدا منحصر به زبان عربی، آیات و ادعیه بوده ولی با گسترش زبان و ادب فارسی در جامعه بیش از پیش از گنجینه‌ی ادب فارسی برای این امر بهره گرفته شد. کشکول را در معنای عام، ظرف آب و غذای درویش دانسته‌اند (مبلغی آبادانی، ۱۳۷۶، ۴۶) که به اصطلاح خود درویشان از وصله‌های مهم فقر می‌باشد و از جنبه‌ی روحانی و معنوی بسیار برخوردار بوده است که درویش با استفاده از این ظرف نیاز خود را برآورده ساخته، با نوشتن آیات و احادیث و نام ائمه بر روی کشکول خود، فقط و فقط خود را نیازمند خداوند دانسته و از هر چه غیر اوست دوری می‌نماید، به نوعی ترک جهان مادی و دنیوی نموده و در جستجوی عالم غیر دنیوی و عالم معناست. در واقع صوفیان بر این باورند که روش آنها رنگ فلسفی دارد و هدفشان

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

۲ - دانشجوی کارشناسی ارشد هنر اسلامی گرایش فلز، دانشگاه هنر اسلامی تبریز

بازنمودن راز دهر و کشف حقیقت جهان و پی بردن به اسرار آن است، در نظر آنها همه‌ی پدیده‌ها و موجودات از پرتو یک حقیقت واحد سرچشمه گرفته‌اند و آن حقیقت یکتا، کم و بیش در تمام پدیده‌ها جاریست و هر یک را به اندازه‌ی استعداد و لیاقت آن پدیده بهره‌مند می‌سازد.

کلید واژه: کتیبه، کشکول، محتوای عرفانی، درویش.

بررسی مفاهیم نمادین سرو در نگاره‌های عرفانی، مذهبی و ادبی

زهرا پارساپور

محمد حسین لبنانی

نگاره‌های موجود در بناهای تاریخی، ظروف، نقاشی‌های مینیاتور و غیره با مفاهیم و ظرفیتهای گسترده و نمادین خویش در قالب‌های گوناگون ظاهر می‌شوند. رمز و راز این نگاره‌ها را در فرهنگها و بسیاری از کتابهای موجود در زمینه نمادها می‌توان فهرست وار یافت، اما آنچه در این میان اغلب نادیده گرفته می‌شود نقش زمینه و بستری است که این نگاره‌ها در آن قرار دارند.

لزوم در نظر گرفتن متن و زمینه در درک مفهوم نگاره‌ها، زمانی نمایان می‌شود که با مصادیقی روبرو می‌شویم که نماد دارای معانی متناقض و پارادوکسیکال است که نمونه آن در فرهنگ نمادها کم نیست.

در این تحقیق برآنیم به بررسی معانی و مفاهیمی پردازیم که سایر عناصر موجود در زمینه و متن، به سرو می‌بخشند. پیگیری رابطه همنشینی سرو با این عناصر در متون ادبی و نقوش موجود در ظروف و فرش و بناها از اهداف این تحقیق است. سرو با تنوعی که دارد از جمله عناصر طبیعی است که جایگاهی خاص در هنر و ادب اسلامی و ایرانی دارد. این جایگاه و امدار پیشینه بسیار دیرینه و کهنی است که در متون اساطیری، دینی و عرفانی ریشه دارد.

در انتها به بررسی معانی نمادین سرو در زمینه‌های مختلف مکتوب و منقوش به تنوع و گستره آن می‌پردازیم و اینکه حضور سرو

تنها به هدف زیبایی و صحنه آرایبی نیست بلکه متناسب با زمینه اثر و موقعیت مکانی و زمانی به درک ما از آن اثر هنری عمق می‌بخشد. راست قامتی، بلندا، سرسبزی و جاودانگی، سوگواری و مرگ، شهادت و آزادگی، ارتباط عرفانی و معنوی با آسمان، از جمله مفاهیمی است که سرو در هنر و ادب اسلامی با خود به همراه دارد. بدون دانستن پیشینه سرو در اسطوره‌ها و متون ادبی و عرفانی نمی‌توان به فلسفه حضور سرو در این متون و نقوش پی برد که در پایان با ذکر چند پیشنهاد بسیار مهم این مقاله به اتمام می‌رسد.

کلید واژه‌ها: نگاره‌های عرفانی - مفاهیم نمادین - درخت سرو -

زمینه و متن

بررسی نمادهای اسطوره‌ای و نگرش عارفانه در معماری اسلامی

رضوان رحیمی

اسطوره و هنر، شهود و بینش معنوی و کشف قداست است که متناسب با حس نوستالژی از بهشت گمشده و روزگار سعادت آمیزی که با حضور خدا تقدیس می‌شود-ایجاد شده‌اند. با توجه به این که مطابق با بینش اسطوره‌ای هر ابداع و هنر، تقلیدی از الگوی مثالی آن در زمان خاستگاهی و اسطوره‌ای است، ضمن اشاره به معنای نمادین مکان مقدس به اشکال هندسی در طراحی ساختمان مسجد و نقش‌ها، تصویرها، رنگ آمیزی و ترکیب نور (سایه و روشن) مکان مقدس اشاره شده است که نه تنها متناسب با معنای آرکی تایپی در اسطوره‌ها ایجاد شده که تبلور رمزهای مقدس و نمایش اندیشه‌های عارفانه است.

واژه‌های کلیدی: اسطوره، نماد، مکان مقدس، بهشت، شهود، هنر

بررسی نمادهای رنگی از نگاه واعظ کاشفی در فتوت نامه سلطانی

مریم خلیل زاده مقدم^۱
ابوالفضل صادقپور فیروزآباد^۲

رنگ‌ها و مفاهیم آنها همیشه با زندگی معنوی انسان‌ها عجین بوده است. به عبارت دیگر باید اذعان داشت که معانی و مفاهیم رنگ‌ها در زندگی انسان‌ها علاوه بر حضور فیزیکی، حضوری معنوی نیز داشته‌اند. خرقة (لباس زهد)، رمز هویت صوفی است، لذا روشن‌ترین سند برای نمایش و معرفی حالات و مقام هر صوفی است. صوفیه با رنگ خرقة، مرتبه روحانی، وضعیت سلوک و جهان بینی خود را بیان می‌کردند.

یکی از راه‌های درک زبان عرفا، شناخت نمادهای پذیرفته شده آنان در خرقة و رنگهای آن است. عرفا معتقدند که علمای طریقت، باید به شکل و رنگ لباسی درآیند که مناسب حال و مقام ایشان باشد.

نویسندگان در فتوت نامه‌های خود به موضوع رنگها و نمادهای رنگ خرقة پرداخته‌اند. از این رو مولانا حسین واعظ کاشفی سبزواری در کتاب فتوت نامه سلطانی در بحث پیرامون رنگهای خرقة و تاج و وصله، معانی هر رنگ را بیشتر مدنظر داشته و سعی کرده‌است با استمداد از احادیث و آیات قرآنی به رنگ‌ها معنویت و تقدس بخشد.

---

۱ - کارشناس ارشد فلسفه هنر دانشگاه علامه طباطبایی

۲ - کارشناس ارشد پژوهش هنر دانشگاه شاهد

البته دیدگاه حسین واعظ کاشفی در فتوت نامه سلطانی، در پرداختن به رنگ‌های خرقه، با دیدگاه سایر عرفا و نویسندگان فتوت نامه‌ها متفاوت است. چنانچه به عنوان نمونه در رساله چیت سازان، رنگ‌ها با مفاهیم قرآنی نظیر بهشت و جهنم پیوند دارند. مفاهیمی که حسین واعظ کاشفی از آنها برای معنابخشی به رنگ‌ها استفاده کرده است، بیشتر برگرفته از طبیعت است و نیز مرجع دیگر، روایات و احادیث و آیات قرآنی است که وی کوشیده تا برای هر کدام از رنگ‌ها، مثالی دینی بیابد.

در این مقاله سعی بر آن است تا به مسأله مبانی رنگ‌ها در فتوت نامه سلطانی تألیف مولانا حسین واعظ کاشفی پرداخته شود و برای این منظور، رنگ‌های خرقه صوفیان و رموز آنها باز نموده شده، سپس به طور تطبیقی به مبانی رنگ در فتوت نامه چیت سازان اشاره گردیده و در پایان مفهوم و معانی رنگ در فتوت نامه سلطانی مورد تحلیل قرار گرفته است.

روش این تحقیق به صورت تحلیلی-توصیفی و شیوه گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و میدانی است.

واژگان کلیدی: فتوت نامه سلطانی، رنگ، خرقه، نمادگرایی رنگ

بنیادهای اصول نظری هنر و عرفان اسلامی و رابطه آندو

عباس عباس زاده^۱

حمد خدائی را که خالق زیبایی است و همچون نقاشی چیره دست و توانا بر صحیفه‌ی دهر صورتگری کرده است و همگان را به تماشای آن و فهم و تقلید از آن فرا خوانده است چه عارف باشد و چه هنرمند.

هنر و عرفان اسلامی مبتنی بر بنیادها و اصول نظری خاصی است که بدون اثبات و پذیرش آنها جایی برای طرح هنر و عرفان اسلامی باقی نمی ماند. از جمله؛ انسان شناسی و خدا شناسی و جامعه شناسی عارف و هنرمند است که باید بدانند انسان، ترکیبی از جسم و جان است و جان اصول هویت وی را تشکیل می‌دهد و همه چیز از خدا و به سوی خداست و در این بین، برای تضمین بقاء خود از توازن، تعادل و تقارن بهره مند است و به همین خاطر همه عالم علاوه بر اینکه نشانه‌ای از خداست؛ بلکه تسبیح گوی او نیز هست و هنرمند و عارف به دنبال درک و فهم عالم هستند؛ هرچند تشابه‌ها و تفاوت‌هایی باهم دارند که در این مقال به آن نیز خواهیم پرداخت تا با بیان آن، هر دو را بهتر و بیشتر بشناسیم. و ما در این مقاله در صدیم تعریفی از قاب هنر و عرفان ارائه کرده و بنیادهای اصول نظری هنر و عرفان اسلامی را تبیین کرده و آنگاه به بیان رابطه هنر و عرفان پرداخته و در پایان به ضرورت هنرمند شدن عارف و عارف بودن هنرمند اشاره‌ای داشته باشیم.

واژگان کلیدی: هنر، عرفان، آفرینش، تجلی، حسن.

---

۱ - استادیار دانشگاه تبریز.

بهره گیری از مفاهیم عرفانی داستان حضرت سلیمان در هنر اسلامی معاصر

دکتر محمد باقری^۱
آمنه یوسفی دانشجوی^۲

کلام الهی در واقع آن چیزی است که حقیقت مقام الوهیت را به ظهور می‌رساند. حضرت سلیمان (ع) از جمله پیامبرانی می‌باشد که در قرآن به سرگذشت ایشان اشاره شده است. از طرفی عرفان چیزی جزء نگاه هنری و جمال شناسانه نسبت به الاهیات و دین نیست. تأمل در کلام الهی و خلق آثاری که آدمی را به یاد آنها اندازد همواره دغدغه هنرمندان مسلمان بوده است. در این مقاله نگارنده تلاش دارد به عنوان یکی از سازندگان تخت حضرت سلیمان به عنوان یک اثر هنر اسلامی معاصر خواننده را با بخشی از تجربیات خود قرار دهد. واژگان کلیدی: هنر اسلامی معاصر، مفاهیم عرفانی، حضرت سلیمان

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز
۲ - کارشناسی ارشد هنر اسلامی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

بینامتنیت فلسفه اشراق با انوار سپهبدی تأثیر این نظریه بر دوائر معماری اصفهان

معصومه کریمیان

نور حسی از مصادیق نور و مطلق ظهور است. پس باید گفت که مفهوم ظهور شامل گستره وسیعی از قبیل ظهور ادراکی (شهودی، ذهنی) و عینی می‌شود.

در آئین مزدایی، مزدا به معنی داناست مزدا خدای حکیم و عاقل و در جایی دیگر خدای زرتشت اهورا نام برده شده اهورا مظهر نیرو که در ترکیب آن اهورا مزدا (نیروی دانائست).

زرتشت قائل به مبدا واحد مجردی برای موجودات است که آنرا اهورا مزدا خوانند و نور و ظلمت (یزدان و اهرمن) هر دو را حادث می‌داند (نور را به ذات و ظلمت را به وجود تبعی ظلی) و معتقد است نظام و قوام هستی به واسطه امتزاج نور و ظلمت لشکر یزدان و اهرمن و به عبارت آخری آمیزش قوه و ماده پایدار می‌شود و مرجع تمام خیرات یزدان است و مرجع شرور اهرمن .

زمانی که داخل مسجد شیخ لطف الله در شب می‌شویم ظلمت همه جا را فر گرفته در هنگام صبح و طلوع خورشید این نور است که بر تاریک چیره می‌شود، همانطور که بالا آمدن خورشید جهان فرو رفته در تاریکی را از غم نجات می‌دهد، نوید پیروزی خیر بر شر می‌دهد .

نکات کلیدی: نور سهروردی، انوار سپهبدی، پل خواجه، مسجد شیخ لطف الله .

بینش عارفانه در آداب المشق میرعماد

امیر فرید^۱

آداب المشق ورای آنکه میتواند سخن میرعماد باشد یا باباشاه اصفهانی، کلامی ست ملامال از پندهای عارفانه که بی شک از نگاهی شگرف و شناختی والا سرچشمه گرفته است.

در ظاهر می‌بایست راه گشای خط نوآموز خوشنویسی باشد ولی در باطن، صد مدرس برای استادان خوشنویسی است.

با کلام ادب و در غالب شعر حمد یزدان می‌راند. در پس کرنش کردن به خالق یکتا با عباراتی نغز درود به بهانه‌ی آفرینش راندن، از یادگارهای عارفان بزرگ است که در شروع آداب المشق چنان خود نمایی میکند که ذهن را از پروراندن خیالی خام، که این تذکره تنها جهت صاف نوشتن خط است دور می‌دارد.

نگاه والای خوشنویس این تذکره در متمایز کردن فصل نخست آن از دیگر فصلها، کاملاً مشهود است. آنجایی که همه‌ی عظمت گرفتن خط را در دوری از صفات ناپسند و خوبی خط را نتیجه درونی پاک می‌داند. این عبارت را در فصل نخست در جای جای تذکره میتوانیم بنگریم، آنجا که میفرماید *اعتدال درون موجب اعتدال خط* می‌گردد، در پیوند مستقیم با نگاه عارفانه صاحب قلم آن دارد.

صاحب آداب المشق حتی در اجزای خط و خوشنویسی، نهایت کسب علم خط را در صفا و شأن میدانند که صفا، طبع را مسرور و

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

چشم را نورانی می‌دارد و شأن را حالتی می‌داند که با دیدن خط، کاتب مجذوب آن می‌گردد.

بکار بردن اصطلاح شأن، صفا، درون، مجذوب، تحصیل، ارباب هوش، صفات مبارک، تصفیه قلب، لذات روحانی همگی از اصطلاحات صوفیانه ایست که میرعماد در تبیین سخنانش در این تذکره به کار می‌گیرد، تا جایی که ایشان ریاضت در کسب مقامات خوشنویسی را خودسازی میدانند.

احترام به پاکان عالم و با تکریم و احترام سخن راندن از استادان پیشین در ادب عارفانی جایی بس رفیع دارد که در شروع تذکره نسبت به پیامبر اسلام و در جای جای تذکره نسبت به بزرگان و استادان خوشنویس مبذول می‌دارد، تا دلیلی دیگر باشد بر گران سنگ بودن این تذکره، گویی بیان اصطلاحات دوازده گانه‌ی خوشنویسی بهانه ایست تا بفرماید *خطه‌ی خط مقام خود سازیست*، و این در لفافه سخن راندن از کلام بزرگان عارفی چون میرعماد می‌آید. واژگان کلیدی: آداب المشق، خوشنویسی، نگاه عارفانه

پرندگان تاها؛ تجلی اندیشه عرفانی عطار در نقاشی معاصر ایران

حجت اله مرادخانی^۱

در نوشتار حاضر با استفاده از مفاهیم نشانه شناسی تلاش شده تاثیر عرفان بر هنر معاصر ایران با بررسی و برای این کار تاثیرات عطار بر آثار نقاشی تاها بهبهانی نقاش و مجسمه ساز معاصر مورد بررسی قرار گرفته است. از آنجا که اندیشه عرفانی در اعصار مختلف، جز لاینفکی از فرهنگ و در نتیجه هنر ایران را تشکیل داده است، بنابراین تاثیرات آن در آفرینش‌های هنری امری بدیهی به نظر می‌آید. هنرمند و عارف هر دو با استفاده از زبان نشانه‌ها به بیان تفکرات و اندیشه‌های خود می‌پردازند و با استفاده از روابط دلالتی میان نشانه‌ها مفاهیم و تعبیر پیچیده خود مطرح می‌سازند. در این مقاله از روش نشانه شناسی به عنوان مبنای نظری کار استفاده شده است و بر اساس تحلیل‌های نشانه شناختی به عمل آمده تاثیر تفکرات عرفانی عطار نیشابوری حکیم و عارف مسلمان بر آفرینش نقاشی‌های تاها بهبهانی نشان داده می‌شود.

کلیدواژه: عرفان، نقاشی معاصر ایران، تاها بهبهانی، نشانه شناسی

---

۱ - کارشناس ارشد پژوهش هنر عضو باشگاه پژوهشگران جوان دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی

تأثیر آرای فرقه نقشبندیه بر آثار کمال‌الدین بهزاد و پیروانش

عباس حسینی

نقشبندیه یکی از فرقه‌های عرفانی و اسلامی می‌باشد که در طی قرون متمادی، نام‌های متفاوتی گرفته‌است. این سلسله در زمان عبدالخالق غجدوانی (وفات ۵۷۵ هـ.ق) و خواجه یوسف همدانی (۴۴۰-۵۳۵ هـ.ق) به سلسله خواجه‌گان شهرت یافت و پس از آن به سبب یکی از رهبران این فرقه خواجه بهاء‌الدین نقشبند (وفات ۷۹۱ هـ.ق) به فرقه نقشبندیه شهرت پیدا کرد.

بهزاد (۹۴۳-۸۶۵ هـ.ق) نگارگر دوره تیموری، جزء آن دسته از هنرمندانی است که دید نوینی را در نگارگری ایران وارد ساخت. وی که یکی از پیروان این فرقه بود، در نگاره سماع درویشان به خوبی ارادت خود را به این آیین نشان داده‌است. از آن جهت که بهزاد جزء پیروان مکتب عرفانی نقشبندیه بود، آیا می‌توان با توجه به مبانی این فرقه صوفیه، ریشه ورود مردم عامی در نگاره‌های درباری را پیدا کرد؟ و حضور قشر عوام چه تغییراتی را در بوجود آوردن مکتب دوم تبریز باعث شد که نگاره‌های این دوران را از آثار مکتب هرات متمایز می‌کند؟

در این پژوهش سعی شده است تا با توجه به آثار کمال‌الدین بهزاد و با توجه به تعالیم این فرقه عرفانی و تأثیر آن بر آراء و تفکر بهزاد، دید نوینی که وی برای اولین بار از زندگی عام و توده مردم در نگاره‌های این دوره با موضوع درباری وارد ساخت، مطالعه کرده و تأثیر این نگاه نوین و جسورانه را بعد از مهاجرت وی به دربار شاه اسماعیل

صفوی و چگونگی گسترش این خلاقیت را در نگاره‌های مکتب دوم تبریز و آثار میرسید علی بررسی خواهد شد.

تأثیرات بصری معماری ایرانی (زیبایی شناختی در معماری ایرانی)

میلاذ رمضانیان^۱

یعثوب علیزاده^۱

سوالی که این مقاله به دنبال آن می‌باشد این است که به راستی جایگاه زیبایی و اهمیت آن در معماری ایرانی و نزد معمار آفریننده‌ی اثر کجاست؟

در این راستا به بررسی تاثیراتی که بنای ایرانی بر چشم و ذهن بیننده میگذارد می‌پردازد. طبق تعریف تازه‌ی زیبایی به این نتیجه میرسیم که زیبایی شناسی بر خلاف آن چیزی که تا به امروز تصور میشد، بسیار حائز اهمیت بوده و همواره دغدغهی معمار ایرانی بوده است. در تعریف قدیمی و عامیانه زیبایی، هر نوع تلاش هنری و خلق هر نوع هنر را خلق زیبایی پنداشته، از این رو گفته میشد که معمار ایرانی در فکر این امر به ظاهر عبث نبوده و صرفاً و در درجه‌ی نخست به کاربری و مردم‌واری می‌اندیشیده (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۲۸). اما هنگامی که به تعریف صحیح و کامل و فلسفی زیبایی رجوع کنیم، درمیابیم که زیبایی در اصل به هر گونه هماهنگی و تعادل گفته میشود که درک این نظم و ریتم در ذهن بیننده ایجاد حس زیبایی میکند. (کالینسون، ۱۳۸۵: ۱۶)

حال آنکه ریتم، تعادل و هماهنگی‌ای که در خطوط معماری ایرانی است بر هیچکس پوشیده نیست و حتی در یک اسکیس

---

۱ - دانشجوی کارشناسی مرمت و احیای بناهای تاریخی، دانشگاه حکیم سبزواری

معماری به وضوح شاهد این ریتم هستیم. گوهری چشم نواز که در معماری متأثر از انقلاب صنعتی امروز، در هیچ کجای دنیا نمی یابیم. در آخر باید به رنگبندی و ترکیب رنگهای اتخاذ شده از سوی معمار ایرانی بپردازیم که در آنجا هم شواهدی مبنی بر توجه معمار به روانشناسی و افکار بیننده و سوق دادن او در عالم عرفان از طریق خلق زیبایی است.

کلیدواژه: زیبایی شناختی، تزئینات، روانشناسی رنگ، تاثیرات بصری، عرفان

تأثیر عرفان ابن عربی بر اندیشه بیدل دهلوی

دکتر نصرالله حکمت

تفکر عرفانی این عربی تأثیر گسترده‌ای بر جوانب گوناگون فرهنگ و اندیشه و هنر در جهان اسلام داشته است. از جمله شعر پارسی، به عنوان میدان خلاقیت هنری در عرصه کلمات، در بخش عمده‌ای از بُعد عرفانی خود متأثر از نگاه عرفانی ابن عربی به انسان و جهان است. میرزا عبدالقادر بیدل دهلوی به عنوان قله خیال پردازی شعر پارسی، بیش از هر شاعر دیگری، آفرینش تصاویر خیالی خود را مدیون اندیشه ابن عربی است. در این میانه تفکر مرکزی عرفان محی‌الدین که عبارت است از «وحدت وجود»، و توابع اصلی آن یعنی «خیال»، «عدم» و «آئینه»، و شبکه‌ای از معانی وابسته به آنها، مقدم شعر بیدل است. به خصوص «آئینه» به عنوان واسطه‌ای در تبدیل حقیقت واحد وجود، به کثرت ظهورات و تجلیات، مفهوم مرکزی شعر بیدل را در تصویر پردازی وحدت وجود، شکل می‌دهد و از این رو است که او را «شاعر آئینه‌ها» خوانده‌اند.

تاملی بر رموز و نشانه‌های عرفانی در نگاره‌های اسلامی ایران

صمد نجاریورجباری^۱

هنر اسلامی، مکاشفه‌ای درونی و تلاشی عرفانی در روند تجربه‌ای زیباشناسانه از صور خیالی در عالم هستی است تا با تجربه‌رهایی از عالم ناسوت و غریب و وصول به عالم لاهوت و قریب که از طریق تجارب شهودی و حصولی و بصورت تجلی محسوس و نامحسوس حق و حقیقت وجود، در عالم هستی باشد، این هنر تجلی وحدت و یگانگی عالم بالا در کثرت جهان هستی است که در قالب کلام و شعر، هنرهای سنتی، تذهیب و نگارگری و معماری و شهرسازی اسلامی ظاهر می‌گردد. عرفان اسلامی نیز رابطی محکم و قوی است که هنرمند اسلامی بواسطه آن در پی معرفتی شهودی به سبب طاعت قلبی و مستغرق شدن در وادی عشق، سعی بر سلوکی درونی از وادی فانی به دیار آشنا دارد که مقام فناء ذات را حاصل گرداند. هنرمند در پی کشف سرّ ذات اشیاء و پیوستن به آن است. گفتمان هنر و عرفان اسلامی نیز در قالب سیر و سلوک از عالم ناسوت و غریب به عالم لاهوت و قریب است که با کوله باری از عشق و زیبایی می‌تواند ترجمانی از روند تکوینی هنر اسلامی با آمیزه‌هایی عرفانی باشد.

نگارگری ایران، هنری است که همواره با تفکرات دینی و عرفانی هنرمندان اسلامی عجین بوده است. سوال اصلی این است که چه ویژگی منحصر به فردی در نگاره‌های ایران وجود دارد که به آن

۱- عضو هیات علمی پژوهشکده هنرهای سنتی اسلامی - دانشجوی دکتری پژوهش هنر دانشگاه شاهد.

نگارها، کیفیت عرفانی می‌دهد که با اندیشه اسلامی همخوانی دارد؟ در این مقاله در گام نخست، به روش توصیفی-تحلیلی و نیز به روش تطبیقی شاخصه‌ها و مولفه‌های عرفانی و اسلامی مورد مطالعه واقع می‌گردد و در گام بعدی نشانه‌ها، رموز و نمادهای عرفانی و هنر اسلامی در نگارگری ایران بخصوص در مکاتب دوم تبریز و هرات. مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

واژگان کلیدی: عرفان اسلامی، هنر اسلامی، نگارگری، زیبایی،

حقیقت

تأملی بر نقش واسطه‌های ادبیات فارسی بین عرفان اسلامی و نگارگری

هادی بابائی فلاح^۱

اکرم محمدی زاده^۲

نگارگری اصیل ایران پیوستگی غیر قابل انکاری با ادبیات فارسی دارد. پیوستگی گسترده‌ای که باعث شده عده‌ای آن را تصویرسازی کتب ادبی نیز نام‌گذاری کنند. ارتباط عمیق ادبیات فارسی (مخصوصاً شعر) با نگارگری باعث انتقال مفاهیم عرفانی نهفته در شعر به فضای نگارگری شده است. عرفان موجود در آثار ادیبان خوش ذوقی همچون سعدی و حافظ، از طریق نگارگران دلسوخته و آگاه وارد فضای نگارگری شده و به احتمال زیاد این امر به دلیل آشنایی و علاقمندی برخی نگارگران به عرفان اسلامی و اشراف آنان به ظرایف ادبی و هنری موجود در ادبیات فارسی بوده است. این موضوع، یعنی نقش ادب فارسی در ایجاد ارتباط بین نگارگری و عرفان اسلامی موجب تدوین مقاله حاضر شده است. موضوعی که در یک تحقیق کتابخانه‌ای و با روش توصیفی و تحلیلی قصد اثبات نقش واسطه‌ای ادب فارسی در ایجاد ارتباط بین نگارگری و عرفان اسلامی را داشته است. این تحقیق با مراجعه به مطالب گفته شده توسط اندیشمندان این حوزه درباره وجود عرفان در نگارگری، و ریشه‌یابی این موضوع به نتایجی از قبیل اثبات اهمیت بیشتر شعر فارسی نسبت به گونه‌های ادبی دیگر

۱- کارشناس ارشد رشته صنایع دستی، دانشگاه سوره، تهران

۲- عضو هیأت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز

در وقوع این تجلی دست پیدا کرده است. همچنین مطالب ارائه شده درباره وجود ارتباط بین عرفان اسلامی و نگارگری از طریق ادبیات فارسی، بر ارتباط ریشه‌ای این سه عنصر تأکید دارد. ارتباطی که بدلیل ریشه‌های مشترک فرهنگی و هنری ایجاد شده و سرمنشأ و هدف مشترکی داشته است.

واژگان کلیدی: هنرایران، نگارگری، ادبیات فارسی، عرفان اسلامی

تأویل عرفانی نقش شیر در فرش‌های صفویه

سیدمُحَمَّدْمَهْدی میرزاامینی^۱

دوره صفویه در تاریخ فرش‌بافی ایران همواره به عنوان عصر طلایی این هنر شناخته شده که علاوه بر زیبایی طرح و نقش و رنگ مفاهیم ارزنده‌ای بر پهنای فرش آن نقش بسته است. نقش شیر یکی از آن نقوشی است که در بیشتر فرش‌های صفویه در حالت‌های مختلف نقش بسته است. در نظر عرفا شیر مفاهیم مختلف و گاهاً متفاوتی یافته است اما مفهوم انسان و انسان کامل که در نظر برخی عرفا از شیر استنباط می‌شود بیشترین تطابق را با نقش شیر در فرش‌های صفویه دارد. نقش شیر در بیش از ده نمونه از فرش‌های بررسی شده در حالت‌های متفاوت و جایگاه‌های مختلف دیده شده است که همگی موید آن است که شیر بر پهنه فرش در کشاکشی صعب و دشوار نهایتاً به مرکز هستی که همان ترنج فرش باشد می‌رسد و در آن به درجه شیر مردی نائل می‌آید. این بررسی به شیوه کتابخانه‌ای و بررسی موردی نمونه فرش‌های دوره صفویه از روش تحلیل محتوا و تطبیق نمونه‌ها صورت پذیرفته است.

واژگان کلیدی: شیر، صفویه، فرش، عرفان

۱- دانشجوی مقطع کارشناسی فرش دانشگاه هنر اسلامی تبریز

تبار شناسی کالبدی بقعه شیخ شهاب الدین محمود اهری

محمدرضا ابراهیمی^۱

ناصر زواری^۲

مجموعه خانقاهی شیخ شهاب‌الدین محمود اهری در استان آذربایجان شرقی در شهر اهر واقع شده است. این مجموعه معماری متشکل از چند بنای نفیس و با عملکردهای متنوع هم‌چون مسجد، خانقاه، آرامگاه و غرفه‌های متعدد است که بطرز هنرمندانه‌یی در کنار هم جا گرفته‌اند. این مجموعه معماری نفیس در سال ۱۳۱۱ هجری- شمسی به شماره ۱۷۹ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است (i) و در سال ۱۳۷۴ هجری شمسی نیز عمارت خانقاه مجموعه، با در نظر گرفتن پیشینه تاریخی آن، به موزه ادب و عرفان تغییر کاربری یافت.

در این پژوهش بر اساس دقت در محتوای کالبدی اثر و اسناد تاریخی و نیز با ساختن فرضیه‌هایی، تحولات تاریخی معماری و دوره‌های تکوین کالبد معمارانه آن به‌میان گذاشته می‌شود. طرح فرضی تکوین کالبد معماری بقعه شیخ شهاب نشان می‌دهد که این مجموعه از نظر کالبدی و کیفیت معمارانه تحت تاثیر عواملی چون شرایط آئینی و اجتماعی حاکم بر جامعه و برخی علل دیگر، دارای سازمانی منسجم و یکپارچه است که تمام عناصر آن در کنار هسته کهن بنا و پیرامون مرکز ثقل مجموعه (مزار شیخ یا همان صحن

۱- مدرس گروه معماری آموزشکده فنی شهید چمران اهر

۲- کارشناس میراث فرهنگی استان آذربایجان شرقی

بقعه) در طول هم و در ادوار زمانی مختلف شکل گرفته‌اند. که در نهایت تصویری از اندیشه بلند معمارانه معماران عهد ایلخانی می‌باشد. واژه‌گان کلیدی: شیخ شهاب الدین محمود اهری، تصوف، معماری، خانقاه

تجربه‌ای بر تأویل تصویری گزیده‌ای از جملات بایزید بسطامی با بهره مندی از گرافیک معاصر

اعظم حاج حسنی^۱

بایزید بسطامی که به حق او را سلطان العارفین نامیده‌اند از پیشتازان مکتب تصوف و عرفان است. وی مکتب انسانیت را تحت لوای عرفان آغاز کرد و همزمان با سخن گفتن از توحید و در نظر داشتن یگانگی خداوند با مطرح ساختن موضوع عشق الهی مردم را به محبت به دیگران و دوست داشتن همه آفریدگان خداوند تشویق نمود. با وجود اینکه بایزید از چهره‌های درخشان فرهنگ و ادبیات ایرانی است ولی متأسفانه در سالهای اخیر در جهت شناسایی این عالم گرانقدر کوشش زیادی انجام نگرفته و نام ایشان برای بسیاری همچنان ناشناخته باقی مانده است. همچنین از آنجا که خوشنویسی و ادبیات بخشی از فرهنگ ایرانی است که با هم پیوند خورده و تاثیر ادبیات بر خط فارسی چنان است که نمی توان به سادگی از کنار آن گذشت موضوع در خور و هماهنگ با روح ایرانی را می‌طلبد. شیخ بایزید بسطامی به عنوان موضوع این مجموعه آثار انتخاب گردید تا بهانه‌ای باشد که در کنار ارایه آثار روح بزرگ این عالم گرانقدر تا حدی نمایانده شود و نیز تلاشی در راستای پیوند این دو مقوله باشد.

---

۱ - دانشجوی ارشد پژوهش هنردانشگاه مازندران

هراثرگرافیکی به اعتبار دو عنصر تصویر و نوشتار بوجود می‌آید. طراحان وظیفه انتقال ذهنیات خود و پیام موضوع را در طرح‌هایشان بر تصویر و حروف قرار می‌دهند. توجه به فرم و رنگ در کنار توجه به ایده، ایجاد ترکیب‌بندیهای جذاب، ایجاد نوعی چالش توأم با لذت و برانگیختن هیجان مخاطب در هنگام مشاهده اثر، سادگی در فرم و ایجاد ساختار تصویری برای حروف و خلاقیت معنایی در بکارگیری نوشتار و در کل ایجاد فضایی که روح اصلی و بار فرهنگی و عاطفی برای برقراری ارتباط و انتقال پیام به مخاطب را برعهده دارد از مهمترین اهداف ارایه این آثار به شمار می‌رود. در همین راستا و با در نظر داشتن این مطلب بر آن شدیم تا مجموعه‌ای تصویری به صورت آثار گرافیکی با بهره‌گیری از شیوه تایپوگرافی در باب جملات و سخنان ارزشمند این عارف گرانقدر تهیه گردد تا روزه‌ای باشد به سوی شناخت این عارف بزرگ تصوف و عرفان.

واژگان کلیدی: بایزید بسطامی، ادبیات، خوشنویسی، گرافیک، تایپوگرافی

تجلی آیات و اشعار بر روی آثار فلزی اسلامی

سمیه اربابی^۱

هنر ذاتاً مقدس و الهی است و هنری که بتوان آن را ذاتاً غیر دینی نامید وجود ندارد. اما با توجه به نوع بیان و محتوای اثر و تاثیری که بر مخاطب می‌گذارد، آنها را می‌توان به دو گروه کلی هنر دینی و هنر غیر دینی نامید. هنر دینی آن دسته از می‌باشد که انسان را از امر متعال آگاه سازد. با ورود اسلام به ایران و با توجه به نگرش ایرانی در قدیم، هنرمندان ایرانی سعی در تولید آثار هنری اسلامی کردند، که مبادی هنر و زیبایی در اسلام کاملاً عرفانی و تابع نگرش معنوی مسلمین به حقیقت و هستی می‌باشد. البته هنر اسلامی لزوماً برگرفته از آیات و روایات نیست، بلکه متأثر از آنها می‌باشد، و قداست هنر اسلامی در فرم آن نیست بلکه در سیرت و مفهوم آن است. از جمله آثار هنری که مورد توجه هنرمند مسلمان ایرانی قرار می‌گیرد، فلزکاری می‌باشد؛ که با استفاده از خط و نقوش، هنرمند سعی در خلق اثری می‌کند، که همواره خداوند متعال و تعالیم الهی را یادآور سازد. خصوصاً برای رساندن منظور خویش، خطاطی را مناسب دانسته، که با به کار بردن آیات، اشعار و دعاهایی که جنبه خیر و برکت در حق صاحب اثر دارد را با ظرافت و زیبایی در قاب‌های اسلیمی و حواشی اثر، در بین نقوش گیاهی به کار می‌برد.

واژگان کلیدی: مذهب و عرفان در هنر، فلزکاری اسلامی، هنر

تزیین خط

۱- کارشناس ارشد هنر اسلامی.

تجلی ساحت های انسانی از دیدگاه امام علی(ع)، در طراحی و
مکان یابی اجزای عملکردی دانشگاهها
مطالعه موردی : دانشگاه امام صادق (ع)

نوید خالقی مقدم^۱

طراحی مدرسه و دانشگاه، از موضوعات آرمانی و آیینی در تمامی فرهنگ هاست؛ این امر سبب می شود که در طرح های دانشگاهی، مکان یابی اجزاء علاوه بر جنبه کارکردی، ابعاد معنایی مهمی نیز داشته باشند. در طراحی دانشگاه های معاصر، به شیوه های گوناگونی به این مسئله پرداخته شده است. این مقاله قصد دارد به بررسی دقیق این مسئله بپردازد. روش تحقیق، از مفهوم به مصداق است و بر اساس مفاهیم حکمت هنر اسلامی و مقایسه آن با ساحت ها و نیازهای انسانی از دیدگاه امام علی (ع)، تلاش می گردد روابط معنایی بین فضاهای دانشگاهی مورد مطالعه قرار گیرد. بر اساس یافته ها، نیازهای دانشگاهی را می توان در چهار ساحت زیستی، تفریحی، آموزشی و معنوی طبقه بندی نمود. نیازهای زیستی و تفریحی به عنوان مقدمه نیازهای آموزشی و معنوی هستند. آنچه باید به صورت شاخص در فضا قرار گیرد، مانند فضاهای معنایی از قبیل مسجد، کتابخانه، و بقیه فضاها به تناسب اهمیت، در درجات بعدی قرار می گیرند. بدین ترتیب در دانشگاه امام صادق (ع)، مکان یابی مسجد به دلیل اینکه جدای از محیط دانشگاه می باشد و تشخیص لازمه را ندارد، مناسب نیست و نیز

---

۱ - دانشجوی کارشناسی ارشد معماری اسلامی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز.

مکان‌یابی کتابخانه در مقایسه با مسجد، به دلیل اینکه خیلی شاخص شده و اهمیت بخش آموزش را خیلی پایین آورده است، مناسب نیست.

کلید واژه: ساحت‌های انسانی و عرفانی، حکمت متعالی، مکان
یابی اجزای دانشگاه، دانشگاه امام صادق

تجلی عرفان اسلامی بر تزیینات ارسن خانقاه شیخ صفی الدین اردبیلی

دکتر حسن ستاری ساربانقلی^۱
زهره دانش آرانی^۲

هدف این پژوهش یافتن نمود عرفانی تزیینات و نقوش بکار رفته در ارسن خانقاه شیخ صفی الدین اردبیلی است. روش تحقیق مقاله بهره گیری از شیوه‌های توصیفی تحلیلی با ابزار مطالعات کتابخانه‌ای و مطالعه متون عرفانی، و نیز بررسی پیمایشی مجموعه ارسن خانقاه شیخ صفی الدین اردبیلی با استفاده از مدارک معماری، بوده است. تا نمود موارد متجلی عرفان اسلامی در بررسی تزیینات ارسن خانقاه شیخ صفی الدین اردبیلی محقق گردد. در این راستا به بررسی چهارده کمیت عرفانی یافته شده از متون عرفانی- اسلامی پرداخته شده است. از تطبیق کمیات حاصل با تزیینات ارسن خانقاه شیخ صفی الدین اردبیلی؛ به نمودهای تجلی عرفانی- اسلامی حاصله پرداخته شده و ارتباط عمیق میان کمیت‌های یاد شده با نقوش تزیینی ارسن خانقاه شیخ صفی الدین اردبیلی حاصل شده است. نتایج حاصل از پژوهش بیانگر پیوند تنگاتنگ مفاهیم عرفان اسلامی با نمود کالبدی آن در تزیینات اسلامی بوده است. از یافته‌های حاصل از تحقیق می‌توان برای تحلیل و بررسی روابط متقابل کمیت‌های عرفانی در

۲- استادیار دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز

کیفیت‌های بصری فضاهاى معماری و به خصوص تزیینات معماری
دوره‌های اسلامی سود برد.
کلید واژه: ارسن خانقاه شیخ صفی الدین اردبیلی، تزیینات،
عرفان اسلامی، طراحی معماری، معماری اسلامی.

تجلی عرفان در هنر و شعر با نگاهی به تلمیحات ادبی در اشعار

سعدی

سمیه بصیری^۱

سیروس بصیری^۲

آمیختگی هنر و عرفان در دامنه فرهنگ و تمدن اسلامی از موضوعات مهمی است که بدون توجه به آن، شناخت فرهنگ ایرانی-اسلامی امکان پذیر نیست. فرهنگ و جهان بینی حاکم بر جامعه ایران به هنر رنگ قداست بخشیده و از این روست که آن را همسان با آموزه‌ها و تعالیم عرفانی قرار داده است. هنر مظهر تجلی دریافت‌های عاطفی و نگرش از راه ذوق و احساس است؛ اما جوشش و رویش این "شعور" در میان هر قومی، بریده از مسایل و مبادی فرهنگی و هویت‌های ملی آن قوم نیست.

این نحوه از "شعور"، که در نتیجه سرایت و تزریق نشئه حیات در جهان عینی است، بیش از همه محصولات هنری در "شعر" هویداست. شاعر به معنای شعور یابنده این توانایی را می‌یابد که در قوانین طبیعی دخل و تصرف کند و با ارکان طبیعت به گونه‌ای متناسب شود که واقعیت را برای خود کشف کند و به نظمی شخصی و آرمانی که همان زیبایی است، دست یازد.

۱-عضو هیئت علمی پژوهشکده هنرهای سنتی اسلامی اصفهان. دانشجوی دکتری دانشگاه هنر اصفهان

۲-عضو هیئت تحریریه و سردبیر روزنامه خبر جنوب

حقیقت شعر عبارت است از اظهار جذبات درونی. به طور کلی، شعر و عرفان از یک مشرب یعنی ذوق و الهام سرچشمه می‌گیرند. لذا با نزدیکی آن دو به یکدیگر، یک نوع شعر عرفانی شکل گرفته و تجربه جدیدی در شعر و شاعری آغاز می‌گردد.

از آنجا که سعدی شخصیتی است اجتماعی با تأملات عرفانی، در این رهگذر در این مقاله نخست رابطه عرفان با فرهنگ یک جامعه، ارتباط عرفان با هنر، ارتباط و تجلی هنر(شعور) در "شعر" و در نهایت تجلی عرفان در شعر سعدی تشریح و بررسی شده است.

واژگان کلیدی: عرفان، هنر، سعدی، آیات قرآن، ادبیات، تلمیح.

تجلی مفاهیم عارفانه در تزئینات کشکولهای ایرانی

منصور رضایی^۱

تحولات دامنه داری که در بافت فکری و معنوی ایران به واسطه دیدگاه‌های اسلامی روی داد نه تنها متضمن برخی وابستگی‌های عمیق بین صورت و معنا در آثار هنری گردید بلکه موجب تنویر تازه‌ی موضوع، مفهوم و حتی منشاء آفرینشهای جدید شد. از اینرو وجود عارفان نامدار صوفی و گسترش آموزه‌های آنان در قالبهای گوناگون از جمله اشعار عارفانه، مجموعه‌ای از موضوعات، ایده‌ها و علائم رمزی را در سرتاسر ایران پراکنده کرد که از آن جمله می‌توان به درهم آمیختگی تصورات عاشق و معشوق، فراق و وصال، نشسته‌ی روحانی و دیگر دامنه گسترده گفتمان مذکور و مهارتی که در به کارگیری هنری تعبیر ویژه این حوزه علی‌الخصوص در کشکولها وجود دارد اشاره کرد. تزئینات کشکولها به عنوان نماد صوفیانه، همواره حاوی تعبیر مختلفی از دیده عارفانه به موضوع آفرینش هنری، به عنوان یک فعلیت و عمل هدفدار بود که رابطه بین صورت و معنا را با درک کلیه شرایط زمانی و مکانی وقوع یک نیاز بیان می‌کرد. این تزئینات اغلب در بردارنده کتیبه‌ها و نقوش گوناگونی است که هر یک بیانگر بینش ارزشی و آرمانگرایی این حوزه و ساختارمنسجم و کیفیت تفکری است که بر آن حاکم است.

با بررسی تناسبات و تزئینات کشکولهای موجود می‌توان به مهارت هنرمند و خلاقیت و تلاش او در پرداخت ماهرانه اثر و

---

۱ - عضو هیات علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

زمینه‌های حضور ادراکی و بروز مفهومی نگرش‌های عرفانی موجود هر
یک از اعصار پی برد.
واژگان کلیدی: هنرهای سنتی، کشکول، تزئینات هنری، مفاهیم
عرفانی

تجلی هنر در عرفان

مهدی خلیفه قلی

بروز و ظهور و نمایاندن و انعکاس هنر با مبانی، شاخصه‌ها و ویژگی‌های عرفان اسلامی.

عنوان همایش تجلی عرفان در هنرهای اسلامی می‌باشد؛ مقاله‌ی حاضر در عمل نقدی است بر این عنوان.

هنر خود یک بروز و ظهور است از یک ایده و احساس و خلق و آفرینندگی در قالب اسلامی یا غیر اسلامی حال ممکن است این آفرینندگی مربوط به عالم بالا باشد و خبری از غیب که در مواجهه با این جهان مادی دارای معنویت و قداست ذاتی؛ به نوعی، عرفانی یا دینی باشد بنابراین، هنر خود تجلی این صفات است نه اینکه عرفان؛ که خود یک دیدگاه است در یک چیزی که از همین دیدگاه زاییده می‌شود، متجلی شود. در این صورت مثال این است که به هنر ماسک و صورت عرفانی داده باشیم. در حالی که هنر از مبدا و ریشه باید یک تفکری را بروز دهد.

کلیدواژه: تجلی هنر، عرفان اسلامی، هنر اسلامی

تحلیل شاخصه‌های تمرکزگرایی و توجه به درون در الگوی باغ سازی ایرانی (مورد پژوهی در باغ‌های حاشیه کویر)

محمد باقری^۱
سجاد سلیمانزاده^۲

باغ ایرانی با هندسه منظم، محصوریت، نمود کامل سلسله مراتب و عناصر چهارگانه در طرح آن، نشان دهنده اندیشه ای قوی در ورای خود می‌باشد. موضوع اصلی مقاله حاضر تحلیل شاخصه‌های درون گرایی در باغ‌های ایرانی است. با وجود اشارات مختلف به این ویژگی در معماری ایران توسط پژوهشگران، کلی نگری، عدم تحلیل شاخصه‌های مختلف و عدم بررسی در حوزه‌های مختلف معماری ایرانی تا حدودی از اصالت آن کاسته است. هدف از این نوشتار رویکردی موشکافانه در مفاهیم مورد نظر در معماری و منظر باغ ایرانی می‌باشد. روش تحقیق از نوع تحلیلی- توصیفی بوده و به صورت اسنادی و بر اساس داده‌ها و منابع کتابخانه ای است. بدین ترتیب ابتدا، خصوصیات کالبدی ناشی از این ویژگی با رجوع به مفاهیم اولیه دسته بندی شده و نموده‌های عینی آن در تعدادی از باغ‌های ایرانی حاشیه کویر تحلیل می‌شود. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که شاخصه‌هایی چون داشتن تقارن و نظم در هندسه باغ و کوشک مرکزی، داشتن دیوارهای محصور کننده، سلسله مراتب ورود از سردر تا حیاط اندرونی، تقسیم باغ به مقیاس‌های کوچک تر، مرکزیت و

۱- عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری اسلامی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز

ایجاد آسایش و آرامش با جلوه‌های مختلف آب و ... غیره، نشانه‌های
قوی از توجه به درون و تمرکز گرایی در باغ ایرانی است.
کلید واژه: باغ ایرانی، درون گرایی، محصوریت، سلسله مراتب،
هندسۀ منظم

تحلیل هندسه مقدس در مساجد امام و شیخ لطف الله اصفهان

سمیه ابراهیم زاده^۱

معماری با هندسه پیوندی نزدیک دارد و انسان سعی کرده است به وسیله آن نوعی تجلی آسمانی را برای خود فراهم آورد. هندسه مساجد همواره از آن نظر برای مسلمانان دارای اهمیت بوده است که بیشترین تاثیر را در ایجاد حس مکان مقدس در مسجد داشته است. در این میان معماری دوره صفوی موجب به وجود آمدن آثار با ارزش بسیاری به ویژه در اصفهان شد. مساجد امام و شیخ لطف الله با دارا بودن ویژگیهای هندسی مشابه و در مواردی متفاوت، دو نمونه از شاخص ترین مساجد دوره صفویه هستند. در این پژوهش کوشش شده است تا چگونگی استفاده از هندسه مقدس دایره و مربع در مساجد امام و شیخ لطف الله براساس استفاده از مطالعات کتابخانه ای و مدارک و تصاویر و مشاهدات عینی، تشابهات و تفاوتهای این مساجد از نظر هندسه و تناسبات پلان، نماو...تحلیل شود. استفاده از ویژگیهای هندسی که جوابگوی بسیاری از مشکلات رایج در زمینه‌های طراحی و حتی سازه ای است، ضرورت تحقیق می‌باشد.

کلید واژه‌ها: هندسه مقدس، دایره، مربع، مسجد امام، مسجد شیخ لطف الله

---

۱ - دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز

تعامل ادبیات عرفانی با هنرهای مجموعه شیخ صفی الدین اردبیلی

حسن یوسفی^۱

جواد نیستانی^۲

ملکه گل‌مغانی زاده اصل^۳

در هنر ایران زمین خطوط خوشنویسی قرآنی و بیان تصویری در شکل واقعی و انتزاعی مکمل یکدیگر در القاء و ایجاد فضای خاص عرفانی مورد توجه قرار گرفت. به عبارتی، این دو شیوه‌ی تزئینی در کنار هم، نقش اساسی در تعالی سبک‌های مختلف معماری اسلامی ایران ایفا نموده‌اند. به گونه‌ی بی‌حذف یکی از این هنرها به تضعیف دیگری منجر شده است.

یکی از برجسته‌ترین نمونه‌های معماری ایران که در فضاهای آن تعامل ادبیات عرفانی ایران و هنر اسلامی به اوج رسیده، مجموعه مذهبی شیخ صفی الدین اردبیلی است. از این رو مجموعه تاریخی - فرهنگی شیخ صفی الدین اردبیلی برای بررسی تاثیر عرفان در هنر از چند جهت در تاریخ معماری ایران مهم به نظر می‌رسد؛ از یک طرف تولد و افول شیوه‌های معماری ایران و غرب دریای خزر در تاریخ بیش از چهار صد ساله آن قابل پیگیری و بررسی است. و از طرف دیگر اشتهار این مجموعه نه به خاطر حجم‌های زیاد ساخت و سازها و

---

۱ - دانشجوی دکتری باستانشناسی دوره اسلامی دانشگاه تربیت مدرس

۲ - استادیار گروه باستانشناسی دانشگاه تربیت مدرس

۳ - کارشناس ارشد پژوهش هنر

عظمت گنبدها، بلکه آن چه که این مجموعه جهانی را در نظر محققان برجسته می‌نمایاند همانا پیوند نقشه و تزئینات آن با عرفان اسلامی و حضور ادبیات عرفانی ایران در فضاهای معماری آن است. نتیجه مقاله حاضر؛ تعامل ادبیات عرفانی با هنرهای تزئینی در مجموعه شیخ صفی الدین اردبیلی، بیانگر آن است همان گونه که دیوان شمس تبریزی و مثنوی معنوی مولانا جلال الدین رومی و دیوان سنائی غزنوی و منطق الطیر عطار نیشابوری و ... آئینه تمای نمای ادبیات دینی و عرفانی ایران هستند، مجموعه مذهبی شیخ صفی الدین در اردبیل نیز یک مکان جادویی برای بررسی تاثیر و چگونگی بازتاب ادبیات عرفان اسلامی و شیعی در تعالی مفاهیم و نمادهای رمزوارانه معماری مجموعه و تزئینات وابسته به آن است.

کلمات کلیدی: اردبیل- هنر عرفانی- مجموعه شیخ صفی الدین اردبیلی

تعامل بین نخبگان و حکمرانان در جامعه اسلامی

کریم میرزایی^۱

عرفان و هنرهای عرفانی در بستری رشد کرد که آن بستر نیازمند حمایت حامیان فرهیخته و حاکمان هوشمند بوده است. در طول تاریخ هر زمان که بستری برای ادبا، شعرا، حکما و هنرمندان ایجاد شد، قابلیت آن را یافتند که به دور از قیل و قال روزگار در ساحة تفکر و تعلم خود را پویاتر و مجدانه بنمایند.

حاکمان و اندیشه‌ورزان دو قطب مهم جامعه اسلامی را شکل می‌دادند. عدم حضور یکی باعث کم‌رنگ‌تر شدن و منجر به سست شدن وجود آن دیگری می‌شد. در جامعه اسلامی اندیشه، هنر و حکمت زمانی بارور شد که صاحبان خرد و هنر از طرف صاحبان اقتدار و حکومت پشتوانه مادی و معنوی را تجربه کردند. در چنین شرایطی آثار فاخر هنری مجال تجلی پیدا کردند.

حاکمان در ایجاد کلیه‌ها و مجموعه‌هایی که بتوانند تمامی علوم و فنون آن روزگار را در یک‌جا جمع کنند نقش انکارناپذیری دارند. چنین کلیه‌ها باعث تبادل افکار و تعامل انظار در بین فرهیختگان آن جامعه شدند. عارفان و سالکان در جوار هنرمندان و فنیان به تولید فکر پرداخته و نوع نگره و نگاه خود را نسبت به عالم و آدم، طبیعت و ماوراء طبیعت در اختیار هنرمندان قرار می‌دادند. به همین منوال هنرمندان نیز شناخت و برداشت خود از حس و ذوق، طبیعت و

---

۱ - دانشجوی دوره دکتری رشته تاریخ تطبیقی و تحلیلی هنر اسلامی دانشگاه شاهد

تجربید، انتزاع و رمزهای نهفته در آثار هنری را در اختیار حکما و عرفا قرار می‌دادند.

آن چه مهم می‌نماید جمع کردن این همه نخبه و انسان‌های پخته در یک فضای اندیشه و تفکر بود که از طرف حکمرانان هوشمند صورت می‌پذیرفت. از مصادیق مهم این کلیه‌ها می‌توان به ربع رشیدی در دوره ایلخانی و کُتُب‌خانه هرات بایسنقری و بایقرایی و هم‌چنین به کتاب‌خانه تبریز عهد صفوی اشاره کرد. در این مجمّع‌ها صاحبان فکر و ذکر، فن و پیشه در یک‌جا جمع می‌شدند تا در ارتقاء دانش روز و خوانش هنری سهمی داشته باشند. به جرأت می‌توان گفت که صدها شاعر، عارف و فنان هم‌چون جامی، بهزاد و سلطان-محمد عصاره این تضارب و تعامل اندیشه‌هاست که در برهه‌های مختلف به خلق آثار جاوید پرداختند.

کلید واژه‌ها: حکما، عرفا، حکمرانان، هنرمندان و کلیه.

تعریف هنر اسلامی از منظر جامعه‌شناسی هنر و نقش آن در بازتولید هنر دینی (قدسی؟) در عصر مدرن

حسین اسدی^۱

دکتر مرتضی میرغلامی^۲

هنر که سابقه ای به قدمت انسان دارد در طول دوران تطور و تکامل خود از مناظر و زوایای مختلفی مورد بررسی قرار گرفته است. شناخت فلسفی از هنر، شناخت تاریخی، نگاه زیباشناختی، روانکاوانه و اخیراً جامعه‌شناسانه از جمله رویکردهای مختلف به شناخت هنر می‌باشند. این مقاله بر اساس رویکرد جامعه‌شناختی هنر به بررسی و تبیین هنر دینی، قدسی و هنر اسلامی پرداخته و با استفاده از نظریات نوین در جامعه‌شناسی هنر از جمله نظریه میدانهای پییر بوردیو به اهمیت درک مخاطب در تعریف هنر دینی که در رویکردهای قبلی تا حدی مغفول مانده است می‌پردازد. اهمیت نگاه جامعه‌شناختی به هنر زمانی بیشتر روشن می‌شود که در جوامع اسلامی امروز احیا و بازتولید هنر دینی هم به تجربه و دریافت امر قدسی توسط مخاطب وابسته است و هم به اقبال آنان به آثار هنری. طبق نظریات بوردیو در زمینه بازتولید آثار هنری به عنوان سرمایه فرهنگی توسط نهادهای مختلف از جمله دانشگاهها، عدم توفیق این نهادها در توزیع عادلانه این سرمایه‌ها و ارتباط بین آثار هنری و جامعه به انحصار هنر در دست "وارثین" و صاحبان سرمایه فرهنگی و

---

۱. دانش آموخته کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی

۲. عضو هیات علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

افشار مرفه مربوط است و این سلطه توسط خود جامعه نیز بازتولید می‌شود. مقاله در ادامه به نقش نهادهایی چون رسانه، خانواده و .. در آشنایی دانشجویان با هنرهای دینی-اسلامی پرداخته و بحث می‌کند برای برون رفت از وضعیت کنونی بازار آثار هنری و خروج این آثار از حوزه وارثین، گالریها، بازارهای محفلی و بازگشت هنر دینی به زندگی روزمره جامعه مسلمان نحوه تعریف و نگاه نخبه گرا به هنر دینی در دانشگاهها نیازمند بازبینی است.

واژگان کلیدی: جامعه شناسی هنر، هنر دینی، مخاطب، بوردیو، جامعه اسلامی، بازار هنر

تفسیری بر داستان زن پارسا سروده عطارنیشابوری

مریم نعمت طاوسی^۱

روایت‌های اسطوره ای تاثیرات بسیار بر داستان‌سرایی فرهنگ‌های گوناگون گذارده اند و بن مایه‌های اسطوره ای هنوز هم در گونه‌های مختلف داستانی قابل ردیابی اند. گرچه این بن مایه‌ها لزوماً محتوای کهن را باز نمی نمایند، و متناسب با شکل داستانی نشانه‌های به کار گرفته شده در آنها قابل تفسیر خواهند بود. از جمله بن مایه‌های متداول در روایت‌های اسطوره ای سفر قهرمانی و پری کامگی است که در گونه‌های مختلف داستانی قابل بازجستند؛ از آن جمله می‌توان به داستان‌های عرفانی اشاره کرد. یکی از داستان‌های عرفانی که این دو مضمون به طور برجسته در آن به کار گرفته شده است، داستان زن پارسا، از مجموعه الهی نامه عطار است. قهرمان این داستان که زنی پرهیزگار و زیباروست، سفری بدو تحمیل می‌شود که این سفر بنیادی اسطوره‌ای دارد. نکته قابل توجه در این داستان آن است که پری و قهرمان هر دو یک تن‌اند. در این پژوهش نشان داده شد که دو مضمون یاد شده چگونه در راستای بیان محتوایی عرفانی به کار گرفته شده‌اند، چنان که اگر قهرمان اسطوره ای در راستای نزول برکت در عرصه کیهان دست به دلاوری می‌زند، قهرمان داستان عرفانی در طی سفر خود مراتب تعالی روحانی را طی می‌کند و دلاوری‌هایش که در

۱- استادیار پژوهشکده هنرهای سنتی- پژوهشگاه میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری

عرصه رویارویی با اژدهای نفس است، وی را به بالاترین درجات
روحانی می‌رساند.
واژگان کلیدی: پری، سفر قهرمانی، پری کامگی، اژدهای نفس،
زن پارسا.

تفکر توحیدی نماد عارفانه در آثار هنر اسلامی و معماری اسلامی ایران

الناز صمدپور شهرک^۱

مهسا صمدپور شهرک^۲

جهان، یک واحد، کار خداست؛ واحدی در اوج کثرت، تنوع و زیبایی؛ و نگین این "کار هنری" انسان است، انسان کامل. قرآن کریم با همه آموزه‌های دینی، عقلی، عرفانی و اجتماعی اش در عین حال یک اثر هنری است که خالق و مبدع و مصورش خداوند است. فرود از این ساحت والا، فرود از آسمانی به آسمان دیگر است و خالق هنر اسلامی، انسان است. رجوعی به گذشته مطالعات هنر اسلامی نشان دهنده تلاش عظیمی است که متفکران و پژوهشگران پیرامون تبیین هنر اسلامی و گشودن رازها و رمزهای آن انجام داده اند. نمای جدید پژوهش حاضر کانون تمثیلی زمین (ارض) و پیوند دو کانون آسمان و زمین یا به تعبیر دینی و قرآنی آن آسمان‌ها و زمین (سماوات و ارض) است در یک روند تاویل گرایانه. در مقاله حاضر هنر دینی و بررسی هنر اسلامی از دیدگاه اندیشمندان مورد بررسی قرار گرفته و سپس به هنر معماری اسلامی و اصل وحدت و معماری قدسی اسلامی می‌پردازد. متن حاضر با استفاده از مطالعه تطبیقی تحلیلی روش‌های موجود در مراجعه به سنت‌های معمار اسلامی به شناخت

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات،

۲- کارشناسی معماری دانشگاه هنر اسلامی تبریز

مبانی شکل‌گیری آنها می‌پردازد و تلاش در جهت یافتن راهکارهایی مناسب برای تجلی ارزش‌های اسلامی در معماری معاصر می‌پردازد.
کلید واژه: هنر سنتی، اصل وحدت، هنر اسلامی، معماری قدسی.

تناسبات تصوف و نقوش هندسی در قرن هشتم هجری

نوا مطمئن^۱

علی نعمتی بابایلو^۲

هندسه و خوشنویسی دو بنیان تجسمی را در هنر اسلامی تشکیل می‌دهند و در اکثر آثار هنری دوران اسلامی این دو به عنوان نقوش اصلی و نقوش گیاهی به عنوان نقوش فرعی در پس زمینه آنها به کار گرفته شده‌اند خوشنویسی بر بنای کتابت قرآن کریم در دوران اسلامی رشد کرد و در واقع به اصیل‌ترین و مقدس‌ترین هنر در نزد مسلمین درآمد.

هندسه و خوشنویسی پس از حمله مغول و به ویژه در قرن هشتم و نهم هجری رشد چشمگیری در هنر اسلامی ایران یافت. هندسه در آثار هنری پس از مغو و به ویژه در آثار قرن هشتم و نهم (دوره آل جلایر، مظفریان، تیموریان و ترکمانان) جایگاه ویژه‌ای یافته، به اشکال مختلف و به تکرار و تنوع بکار گرفته شد. از سویی دیگر پس از حمله مغول تصوف به رشد قابل توجهی رسید و ضمن رویکرد مردم و به تبع آن حکام به خانقاهها و مشایخ صوفیه، نظریه‌ها و طریقت‌های جدیدی در تصوف به وجود آمد. به ویژه کاربرد علوم غریبه و علم اعداد و طبقه بندی و ارائه آن در عصر مذکور به یک سنت و روش تبدیل شد و تأثیرات زیادی در عرصه‌های اجتماعی برجای گذاشت. عدد جنبه مشترک نقش هندسی و تصوف می‌تواند

---

۱. کارشناسی ارشد هنر اسلامی

۲. عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

باشد. نقوش هندسی بر اساس عدد شکل می‌گیرند. در علم اعداد هر حرفی را عددی معادل است بنابراین از جمع اعداد حروف یک کلمه یا جمله، عددی خاص حاصل می‌آید. بنابراین هر عددی مفهومی را داراست. ضمن اینکه اعداد از نظر کاربردی در میان متصوفه نیز حائز اهمیت هستند و هر اسمی از اسماء الهی و هر ذکری به تعداد خاصی ذکر می‌گردد تا تأثیرگذار باشد. در این مقاله ضمن بررسی رشد هندسه در هنر اسلامی پس از حمله مغول به بررسی سیر تاریخی رشد کاربرد اعداد و حروف در علوم غریبه و معرفی برخی فرقه‌ها از جمله حروفیه و مشعشعیه و صاحب نظرانی چون رجب برسی و سید حیدر آملی پرداخته در پی اثبات این فرضیه خواهیم بود که آیا رشد چشمگیر هندسه در هنر اسلامی و کاربرد اعداد در تصوف پس از حمله مغول متأثر از همدیگر بوده است یا نه؟

روش تحقیق تحلیلی - توصیفی بوده و پس از وصف نظرات فرق متصوفه و نیز رشد کاربرد نقوش هندسی در دوره مذکور به تحلیل ارتباط آنها با همدیگر می‌پردازیم.

کلیدواژگان: نقوش هندسی، تصوف، عدد، مغول، تیموری.

جایگاه عرفان در میان اهل هنر و حرف در جامعه سنتی ایران

فاطمه کاتب^۱

فرنوش شمیلی^۲

بر اساس اسناد و مدارک موجود، اصناف مختلف در جامعه سنتی ایرانی- اسلامی دارای منشأ آسمانی بوده اند. از طرفی قدما در جوامع سنتی مرزی میان هنر و حرفه قائل نبوده اند و در واقع میان صنایع، مهارت‌ها و هنرها نوعی تطابق و همپوشانی معنایی وجود داشته است. از این رو هنرمندان نیز در ایران همچون دیگر مشاغل و صنایع دارای صنف خاص خود بوده اند و نظام کارکردی آنها مشابه سایر اصناف جامعه بوده است. هنرمندان اسرار و رموز عرفانی صنعت خود را از استاد خود فراگرفته و در قالبی نمادپردازانه در آثار خود متجلی می‌نمودند. کسی بدون استاد هنرمند نمی‌شد بلکه می‌بایستی مدارج ترقی را زیر نظر استاد و تربیت مستقیم ایشان طی می‌کرد. از این طریق هنرمندان جلوه‌هایی از حکمت و عرفان اسلامی را طی آدابی مذهبی و نمادین و به واسطه ارتباطی معنوی و درونی می‌آموختند و در خلق آثار خود به کار می‌گرفتند.

به نظر می‌رسد انتقال مفاهیم عارفانه از استاد به شاگرد وجه مشترک اهل هنرها و صنایع در جامعه سنتی ایران و رمز وحدت و انسجام آثاری است که توسط ایشان خلق شده است. از آنجا که

---

۱ - استادیار، دانشکده هنر، دانشگاه الزهراء(س)

۲ - عضو هیأت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز، دانشجوی دکتری پژوهش هنر دانشگاه

الزهراء(س)

مهمترین منبع درباره طبقات و اصناف در عالم اسلام فتوت نامه‌ها هستند، در این مقاله سعی داریم با مطالعه و پیمایش در این متون به ساختار، زوایا و نیز کیفیت این ارتباط معنوی پی ببریم.
واژگان کلیدی: عرفان اسلامی، هنر، صنعت، ایران، جامعه سنتی

جایگاه نور در خانه حیدرزاده تبریز با رویکرد فلسفه عرفانی اشراق

دکتر حسن ستاری ساربانقلی^۱
نگار آفازاد امتنانی^۲

هدف پژوهش حاضر بررسی جایگاه نور در خانه حیدرزاده از خانه‌های شاخص عهد قاجاریه شهر تبریز بر مبنای فلسفه عرفانی اشراق می‌باشد. نور بنیادی‌ترین موضوع فلسفه اشراق بر مبنای اندیشه سهروردی است و فلسفه اشراق از مهم‌ترین بنیانهای فکری فلسفی ایران عهد اسلامی است. نور در فلسفه اشراق جایگاهی درجه بندی شده و سلسله مراتبی را داراست. روش تحقیق به صورت توصیفی-تحلیلی و با مقایسه مفهوم نور در فلسفه اشراق با ابزار مطالعات کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی پیمایشی خانه حیدرزاده صورت گرفته است. بررسی نور در خانه حیدرزاده تبریز نشانگر وجود رابطه‌ای سلسله مراتبی است که قابلیت بررسی بر مبنای تفکر فلسفه عرفانی اشراق را داراست. نتایج تحقیق نشانگر مرتبه بندی سلسله مراتب نور از ورودی تا ارسی و تجلی نورالاعلی در اتاق ارسی خانه حیدرزاده و تطابق مفاهیم عرفانی-فلسفی نور در عرفان فلسفه اشراق با نور در خانه حیدرزاده می‌باشد. از یافته‌های تحقیق می‌توان برای مقایسه تطبیقی مفاهیم فلسفه عرفانی اشراق در معماری سنتی ایران

---

۱ - استادیار دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز

۲ - دانشجوی کارشناسی ارشد معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز

و درک و فهم رابطه متقابل معماری و عرفان -فلسفه ایرانی بهره
گرفت.

کلید واژه: نور، فلسفه عرفان اشراق، معماری، خانه حیدر زاده
عهد قاجاری شهر تبریز، سهروردی

جلوه‌هایی از تجلی عرفان در نگارگران و نگارگری معاصر ایران

سید محمود افتخاری

اگر هستی هنر ایرانی تجلی تابناک نوری است که از خورشید
ازلی و ابدی جهان‌بینی عرفانی و معنوی سرزمین ما روشنی یافته،
چیستی هنرهای ایرانی- اسلامی، تفسیر عشقی است که به تعبیر
خواجehی شیراز: از هر زبان که می‌شنوی نامکراست.
عشقی که از باغ عرفان، گل اشراق را بوئید و سرمست به عالم
خیال راه یافت و روح هستی‌بخش شد، که حافظ را از ساحت عقل به
مدرسه‌ی نقل کشاند که:

نگارمن که به مکتب نرفت و خط ننوشت

به غمزه مسئله آموز صد مدرس شد

و چنین شد که راز و رمز سر به‌مهر هنرهای اسلامی، با کلید
عرفان فاش شد و هنرمند ایرانی مسلمان به عالم خیال دل سپرد که:
هنرچنانکه خواهد آمد کار دل است و دل خاستگاه خیال...

این مقاله به تاثیر عرفان عملی و تجلی عرفان در نگارگری معاصر
ایرانی‌پردازد که آنچنانکه باید مورد توجه واقع نشده‌است. ارائه‌ی این
مقوله علیرغم رویکرد امروزیین وقایع آن باز کاملاً ناشناخته و پوشیده
مانده است و نگارنده بر آنم آنچه از جریان تبلور عرفان در آثار و
احوال هنرمندان نگارگر قرن اخیر ظاهر شده به شکلی کاملاً عینی و
براساس تجربیات شخصی و مطالعات فردی خود به عنوان کسی که
بیش از سی سال به طور مستقیم با هنرمندان و هنرآفرینی آنان به
طور روزمره در ارتباط بوده و شرایط روحی و معنوی آنان را در

آفرینشهای هنری تا حدود زیادی درک و دریافت کرده است نگارش
نمایم.

کلید واژگان: عرفان، نگارگری معاصر

چگونگی و تاثیر عرفان اسلامی بر صحنه‌های جلوس شاهانه دربار سلطان حسین بایقرا

فهیمه سراوانی^۱

محققان و پژوهشگران متعددی به بررسی و تحلیل تاثیر عرفان بر روی هنر دوره تیموری بالاخص نگارگری پرداخته‌اند و حتی به تجزیه و تحلیل نگاره‌ها برای اثبات حضور مسائل عرفانی در این آثار همت گمارده‌اند. همچنین به نقش ادبیات عرفانی به دلیل ارتباط مستقیم و بی واسطه با نگارگری اشاره نموده‌اند. در این پژوهش سعی می‌شود به بخش دیگری از این تاثیر و تاثر بپردازیم و تغییر نگاره‌های جلوس شاهانه از حالت معمول پیشین که عموماً پرزرق و برق، مقتدرانه و متکبرانه بوده به حالت دراویش و عرفا در زمان سلطان حسین بایقرا بررسی گردد.

در این مقاله سعی خواهد شد ابتدا چگونگی ورود عرفان به دربار و تاثیر آن بر روی آثار هنری بررسی گردد، سپس به تاثیر عرفان اسلامی بر روی نگاره‌های جلوس شاهانه در مکتب هرات و دربار سلطان حسین بایقرا خواهیم پرداخت.

واژگان کلیدی: عرفان اسلامی، نگاره‌های جلوس شاهانه، دربار سلطان حسین بایقرا

۱- فارغ التحصیل کارشناسی ارشد نگارگری از دانشگاه هنر اسلامی تبریز

خالی، نمودی از عرفان در هنر اسلامی

سمانه خضری

حسین ابویی

در این مقاله خالی را به عنوان یکی از شاخص‌ترین و شامل‌ترین نمادهای عارفانه در هنرها می‌شناسیم و با توجه به موضوع و مفصل بودن آن روندی را در پیش می‌گیریم که تنها نیم‌نگاهی بر جوانب مختلف خواهد بود. در ابتدا به بیان مفهوم "فضا" و در پی آن مفهوم "خالی" می‌پردازیم سپس سعی می‌کنیم تا در شاخه‌های مختلف هنر اسلامی نمودهایی از آن را جست‌وجو کنیم و آن را به عنوان نماد و مجالی برای حضور مفاهیم عرفانی در هنرهای گوناگون که از آن جمله هنر اسلیمی، خوشنویسی، مینیاتور و موسیقی نام برده و به بررسی اجمالی آنها بپردازیم و علل وجود خالی در این هنرها و مفهوم مستتر در آنها را می‌یابیم. سپس با مکتب بیشتری گوشه‌ای از این مفهوم را در هنر معماری بیان می‌داریم. پس از آن بر آن می‌شویم تا انواع خالی‌ها که در بحث ما می‌گنجد را با بررسی مصادیقی از آنها در دسته‌ای مناسب ارائه دهیم. و در پایان با توجه به مطالب گفته شده باز نگرشی بر اهمیت فضای خالی در معماری امروزی خواهیم داشت.

کلیدواژه: خالی، هنر اسلامی، معنویت، مفاهیم عرفانی

خلاقیت هنری و بینش عرفانی

علیرضا محمدی کله‌سر^۱

مینا سلمانی^۲

این مقاله به معرفی عناصری از اندیشه عرفانی می‌پردازد که موجب شکل‌گیری نگاهی هنری در بطن نظام عرفان اسلامی شده است. به عبارت دیگر، نوشتار حاضر در پی نشان دادن این نکته است که گرایش‌های هنری و آثار خلق شده در سنت عرفانی بیش از آنکه به ذوق افراد و خالقان آنها وابسته باشد همچون روندی گفتمانی از آبخوره‌های فکری این سنت سیراب می‌شود. این روند با دخالت آگاهانه یا ناآگاهانه در فرآیند آفرینش متون، آنها را به آثاری هنری تبدیل کرده‌اند.

برای دستیابی به این هدف، از عنصر «آشنایی‌زدایی» - در معنایی گسترده‌تر از همتای فرمالیستی خود- به عنوان سنج‌های برای شناسایی اثر هنری بهره گرفته شده است. بنابراین، ابتدا با نگاهی به نظریه‌های ادبی سده‌ی گذشته به جایگاه این عنصر در نظریه‌های مذکور اشاره و در ادامه، چگونگی حضور این عنصر در اندیشه و زبان عرفانی تبیین شده است. بینش عرفانی با ایجاد نگاهی عادت‌ستیز، چند لایه و باطنی در نویسندگان متون عرفانی، با نوسازی مداوم عناصر زبان، به خلق آثاری هنری و برانگیختن ادراکی هنری در مخاطب می‌پردازند.

کلیدواژگان: زبان، خلاقیت هنری، عرفان، جهان‌بینی.

---

۱ - دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه گیلان

۲ - مدرس آموزشگاه‌های شهروند

درویش عبدالمجید عارف هنرمند

یونس نصیری^۱

درویش عبدالمجید طالقانی که بزرگترین استاد خط شکسته نستعلیق می‌باشد در بعضی از تحریراتش از سر تواضع «درویش عبدالمجید شکسته، شکسته نویس» رقم زده است. در جوانی برای کسب کمال و پربار ساختن هنر خویش به اصفهان رفته در آنجا اقامت گزید و در آنجا به کسوت فقر در آمد و به همین جهت به نام درویش مشهور گردیده است. ابتدا از روی خط میر عماد به تمرین پرداخت و در این مسیر به حد کمال رسید. ولی روح سرکش و پر خروش و آزاده وی آرام نگرفت و به خط شکسته روی آورد. استعداد و نبوغ خود را در کمال بخشیدن به این خط زیبا به کار گرفت و توانست با کلک سحر آمیز خود و در کمال قدرت این خط را به نهایت استواری و کمال برساند و خط شکسته را به زیباترین حد ممکن برساند و علاقه مندان و شیفتگان را مجذوب و مسحور خلاقیت خود ساخته ارباب کمال را به تحسین و تعظیم خود بر انگیزد. او با عشق و ریاضت به خط شکسته غنا بخشید و به اوج زیبایی و ظرافت رسانید، بطوری که دسترسی برای دیگران میسر نشده است. چنانکه مولانا حاجت شیرازی در وصف او این رباعی را سروده است:

ای گشته میل به خوشنویسی ز نخست   مفتاح فراین هنر خانه تست
تا کرد خدا لوح و قلم را ایچـاد   نوشته کسی شکسته را چون تو درست

۱ - مدرس انجمن خوشنویسان تبریز

این هنر مند عارف، شاعر نیز بوده و در ابتدا خموش و سپس مجید تخلص می‌کرده و دیوان اشعارش بالغ بر ۱۵۰۰ بیت است. وی با شاعرانی چون لطفعلی بیگ آذر، مشتاق، هاتف اصفهانی، رفیق و صهبا معاصر و معاشر بوده است.

عمر درویش کوتاه و محنت بار بود و بیش از ۳۵ سال عمر نکرد. ولی در این مدت عمر پر برکتش توانست آثار فاخری از خود بجای بگذارد که زینت بخش کتابخانه‌ها و موزه‌های ایران و جهان است. لازم به ذکر است که آثار ارزنده وی ثمره تلاش ۱۵ سال آخر عمر اوست. (۱۱۷۰ - ۱۱۸۵)

سید علی اکبر گلستانه نسبت به استاد چنین بیان می‌دارد:
درویش عبدالمجید جوهر وجود مسعودش از میزان وصف و اندیشه خارج بوده و آفتاب عالم تاب حسن خطش از افق فیض الهی طالع و در نصف النهار نهایت کمال در مفارق مشتاقان ساطع، استادی بود که گلزار ممالک خطوط از ترشحات سحاب قلمش شاداب و خندان و بوستان فضل از باغبانی اندیشه فکرش محضر.

«دلیل راه»، نقش نمادین مناره‌های مسجد در تقرب به معبود

مهدی صادق احمدی^۱

شعری اولیاء^۲

معماری و شهرسازی اسلامی بخشی از منظومه تمدنی است که تجلی گاه عرفان اسلامی است. مقایسه تطبیقی بسیاری از ویژگی‌های معماری اسلامی با مبانی سلوک عرفانی که در ادبیات و متون اسلامی تبیین شده‌اند، می‌تواند راه گشای شناختی عمیق‌تر و مبین تفسیری نمادین از این معماری باشد. در این مقاله نحوه حضور کالبدی مسجد در شهر اسلامی و اهمیت کیفیت تقرب به آن و جایگاه مناره در این تقرب مورد بررسی قرار می‌گیرد، تا ضمن کنکاش در معنی و مفهوم این کیفیت به مقایسه نمادین آن با کیفیتهای سلوک عرفانی پرداخته شود. این رابطه به طور خاص در اینجا درباره مسجد جامع یزد بررسی شده و امکان تعمیم آن به سایر مساجد اصیل نیازمند تأمل بیشتری است.

این مقاله ضمن مروری بر معنای نمادین مناره، از طریق تفسیر یک تجربه قابل تکرار، اهمیت عرفانی آن را در مسیر تقرب به لحظه‌های ملکوتی نماز مورد کنکاش قرار داده است.

کلید واژه: مناره، تقرب به مسجد، سلوک عرفانی، مسجد جامع

یزد

---

۱ - دانشجوی دکتری رشته مرمت ابنیه و بافتهای تاریخی، دانشگاه هنر اصفهان.

۲ - کارشناس ارشد معماری، دانشگاه یزد.

رابطه‌ی نمادپردازی و وجه عرفانی در نظام گفتمانی هنرهای سنتی - اسلامی

ایمان زکریایی کرمانی^۱

هنرهای سنتی - اسلامی به عنوان بخش مهمی از فرهنگ و هنر اسلامی ایران، بیانگر هویت فرهنگی این مرز و بوم است. امروزه بحث هنرهای سنتی و اسلامی در محافل علمی و هنری به صورت یک گفتمان فعال در آمده که نتیجه‌ی آن جلب نظر و ایجاد مسأله و دغدغه در ذهن بسیاری از صاحب‌نظران و پژوهشگران این حوزه است. هریک از پژوهشگران از زاویه‌ی دید خاص خود به نظریه‌پردازی در این حوزه پرداخته‌اند و همین مسأله موجب شده یک تنوع و پویایی مطلوبی در مطالعات نظری هنرهای سنتی - اسلامی شکل بگیرد. در این راستا وجه عرفانی همواره مورد توجه بوده است و بسیاری از پژوهش‌ها را به خود اختصاص داده است. در این مقاله نگارنده ضمن بازتعریف مفاهیم عرفان و نمادپردازی در حوزه‌ی نظام گفتمانی هنرهای سنتی - اسلامی قصد دارد به این پرسش اساسی پاسخ دهد که اصولاً چه رابطه‌ای بین نمادپردازی و تمثیل‌گرایی با وجه عرفانی گفتمان در هنرهای سنتی - اسلامی وجود دارد و هنرمند هنرهای سنتی چه کنش و واکنشی به مفاهیم عرفانی در فرایند معناپردازی در هنرهای سنتی دارد؟ بنابراین این مقاله با بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی و تفسیر هرمنوتیک قصد دارد ضمن بازخوانی مفاهیم نماد،

۱- عضو هیأت علمی دانشگاه هنر اصفهان و پژوهشکده هنرهای سنتی - اسلامی

پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات

تمثیل، عرفان و بیان وجه تمایز آن با تصوف به پاره‌ای از شاخه‌های تأثیرگذار از عرفان مانند توجه به آیات قرآنی، توکل، سلوک و مراتب و اخلاق را در هنرهای سنتی-اسلامی معرفی نماید. نتایج حاصل از این پژوهش می‌تواند راهگشای نسل جدید هنرمند در غنا بخشیدن و اعتلا دادن به هنرهای سنتی-اسلامی و احیای آنها باشد.

واژگان کلیدی: وجه عرفانی، نمادپردازی، تمثیل‌گرایی، هنرهای سنتی-اسلامی

رد پای عرفان در میان خوشنویسان مسلمان

اسراء صالحی^۱

ارتباط تنگاتنگ ادبیات دینی و خوشنویسی را در تمامی اعصار می‌توان یافت. خوشنویسی هنری اصیل و ریشه دار در میان مسلمانان جزو آن دسته هنرهایی می‌باشد که سینه به سینه توسط استادان به شاگردانشان انتقال یافته است و اساتید قبل از آموزش خوشنویسی به شاگردان خود، راه و روش تزکیه نفس، سلوک و تجلی مراحل عرفان را به شاگردان خود می‌آموختند زیرا در هنر خوشنویسی، خوشنویس با روح و احساس خود ارتباط برقرار کرده و اگر این روح تربیت نشده و خالص نشود خط خوشنویس نمودی شیوا و رسا نمی‌یابد. همانا این بیت زیبا را از تمامی اساتید خط بارها و بارها شنیده ایم که:

داند آن کس که آشنای دل است که صفای خط از صفای دل است

در دوره‌هایی از تاریخ خوشنویسی، در کشورهایمانند ایران، عراق و دولت عثمانی هنرمندان خوشنویس از مهد مدارس علمیه به پا خواستند که کتابت قرآن و یا آیانی از قرآن همراه با آداب خوشنویسی جزو امر مهم طلبگی محسوب می‌شده است، که همانا این امر منجر به تزکیه نفس و قرارگیری در مسیر عرفان می‌شود. ارتباط با قرآن و کتابت آیات در میان پیامبر اسلام و ائمه مورد تمجید و ستایش قرار گرفته است و در این میان آموزه‌های دینی استادان عارف در خوشنویسی اسبابی است که این هنر با عرفان پیوندهای

۱- دانشجوی کاشناسی ارشد پژوهش هنر دانشگاه کاشان

قوی داشته باشد که در این مقاله سعی بر آن خواهد شد تا بعضی از
دلایل ورود عرفان در هنر خوشنویسی مورد بحث و بررسی قرار گیرد.
کلیدواژگان: خوشنویسی اسلامی، عرفان، سلوک

رمز و راز نقش بال و فرشته از نگاه عرفانی در آثار دوره سلجوقی و ایلخانی

تارا بهبهانی^۱

در نگاه کلی به هنر ایران در دوره‌های مختلف، مفهوم بال و انسان بالدار در شاخه‌های متنوع هنری قابل توجه است. با آغاز اسلام به رغم تمام محدودیت‌ها در شمایل‌نگاری نقش بال و فرشتگان به کررات دیده می‌شود. در سفال‌های نیشابور، سمرقند و ری در قرن چهارم و در دوره سلجوقیان، نقش حیوانات بالدار اسطوره‌ای مانند گریفون، اسفنگس و گاه یک یا دو فرشته مشاهده می‌شود. در دوره ایلخانیان، تعدادی نگاره با نقش فرشته دیده می‌شود که معروف‌ترین آنها تصاویر موجود در جامع التواریخ رشید الدین فضل‌الله و دقایق الحقایق، آثار الباقیه و معراج‌نامه هستند. بررسی نماد و نشانه این نقوش در دو دوره پیوسته سلجوقی و ایلخانی از نگاه عرفان و اسلام هدف این پژوهش است. تکامل و تحول نقش بال، میل و نیاز انسان را به جمال و جلال الهی نشان می‌دهد. این ارتباط با ملکوت جز با چنگ زدن به ریسمان الهی و وارد شدن درحوزه عرفان اسلامی میسر نمی‌شود.

رموز نهفته در تصویر بال‌ها در یک نگاه ساده هویدا نمی‌شود، بلکه با بررسی آن به عنوان یک نشانه، تا حدودی می‌توان داستان و

۱- کارشناس ارشد پژوهش هنر و عضو باشگاه پژوهشگران جوان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

علت حضور آن را یافت. این تاویل و تفسیر نشانه‌های موجود در اثر است که مخاطب را به حقیقت نقش بال و موجودات بالدار در هنر این دو دوره نزدیک می‌کند. با مطالعه و رمزگشایی از مفهوم بال و فرشته در هنر ایران، در این دو دوره به نتایج جالب توجهی در زمینه عرفان اسلامی می‌رسیم.

کلید واژه: بال و فرشته در هنر، نقوش سلجوقی، نقوش ایلخانی، انسان بالدار در هنر

رویکرد عرفانی به هنر از دیدگاه مولانا و تأثیر آن بر نگارگری

دکتر مهدی محمد زاده^۱

محمد صادق معتمدی^۲

این مقاله در نظر دارد با توجه به ضرورت شناخت هنر و معنای آن نزد عرفای مسلمان، از منظر نظر مولانا (عارف بزرگ قرن هفتم) به بررسی و تحلیل هنر ایرانی اسلامی بپردازد. بر این اساس ضمن مروری بر رویکرد عرفانی به هنر اسلامی و علل توجه عرفا به این مضمون (هنر و مقام عرفانی آن) تلاش می‌شود تا تأثیر بینش نهفته در ادبیات عرفانی بر هنرمندان و نمود آن در آثار هنریمورد مذاقه و تحلیل قرار گیرد. چراکه هنر در عالم اسلام در بستر تصوف و عرفان رشد کرده است.

اهمیت هنر در نظر مولانا متناسب با جهان‌شناسی عرفانی تفسیر می‌شود و همانند همه اعمال انسان، زمانی واجد ارزش است که پرتوی از جمال حق را به رهرو نشان دهد. او در عرفان پیرو مکتب جمال است که بیش از همه فرقه‌ها و سلسله‌ها با هنر موافقت دارد. این مکتب هنر را بهترین نمونه عشق ورزی به جمال الهی میدانند. اگر نگاهی اجمالی به آثار مولانا که آیین تمام نمای فرهنگ ایرانی است بیفکنیم در خواهیم یافت که در این فرهنگ واژه هنر همواره با تعالی، خیر، عشق و زیبایی پیوند وجودی داشته و دارد. نمونه‌های بسیاری از اشعار او حاکی از این مدعا است.

واژگان کلیدی: رویکرد عرفانی به هنر، منظر مولانا، مقام عرفانی، نگارگری.

۱- استادیار دانشگاه هنر اسلامی تبریز

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد هنرهای اسلامی- نگارگری، دانشگاه هنر اسلامی تبریز

سیاه مشق بدیهه نویسی در خوشنویسی نستعلیق

بهر روز شریفی زیندشتی^۱

بدیهه‌سازی یکی از لوازم خلاقیت هنری است و هیچ هنرمندی بدون میزانی از بدیهه‌سازی دست به خلق اثر هنری نمی‌زند. در جریان خلق یک اثر هنرمند از قواعد، مهارت‌ها و اصولی که برای او شناخته شده‌اند بهره می‌گیرد. معرفتی که انسان به ناگهان و بدون فرایند تفکر و تعقل بدست می‌آورد معرفت شهودی، الهامی و اشراقی نام دارد؛ این معرفت را که از انسان سر می‌زند بدیهه‌سازانه است. و سیاه‌مشق اساساً ممارستی است در بدیهه‌سازی و تمرینی است برای رام کردن انگشت و مچ دست و حرکت بازو و ساعد و تربیت آنها، تا با حس و حال و ایمان و ذوق هنرمند همسنگ و هم‌آواز شوند.

سیاه‌مشق در واقع مثال بارز بدیهه‌سازی در خوشنویسی است و بدیهه‌سازی مستحیل شدن در معنای اثر و تبدیل آن به یک صورت و غوطه خوردنی مستانه در تمامیت یک اثر هنری است.

واژگان کلیدی: نستعلیق، سیاه‌مشق، خوشنویسی، بدیهه‌سازی،

شهود

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

ضرورت احیا هنر قدسی در شهرهای بزرگ صنعتی

رسول اسدی^۱

سمیه صالح آبادی^۲

منظور از هنر قدسی، تجلی زیبایی عالم قدسی در اجزای عالم ناسوت است، که این زیبایی باعث حضور مقدس حقیقت در محیط و ورود آن به درون انسان و تحول او می‌شود، زیبایی نهفته در هنر مقدس وسیله ایست برای حرکت و انتقال جوهر نقسانی انسان به سوی خدا به عبارت دیگر هنر مقدس که صیغه دینی هم دارد از درونی ترین گسترده و مختلف سیاسی، اجتماعی، علمی، فرهنگی و اقتصادی از قطب‌های پذیرای افراد مهاجر و جویای نام و نشان و کارو ثروت از نقاط مختلف یک کشور به حساب می‌آیند. از این رو در شهرهای بزرگ جلوه‌های سنتی زندگی و آداب و رسوم و فرهنگ‌ها و به تبع آن هنر و معنویت دچار یک دگردیسی عمیق می‌شوند و افراد با صیغه‌های فرهنگی مختلف بر اثر تماس دائم با فضاهاى سخت و سیاه و سرد دچار ملالت و خستگی و افول شخصیت فرارونده و کمال گرا می‌گردند. در شهرهای بزرگ امروزی و در فضاهاى مدرن آن همه چیز مشکل، تجملی و تصنعی یافته و با تنزل سطح زیبایی به تجمل معنای حقیقی زدگی نیز گم‌شده است آن گونه که زندگی دون شأن و شخصیت انسان است.

---

۱ - ارشد ادیان و عرفان

۲ - کارشناس هنرهای تجسمی

در زیستگاه‌های سنتی انسان هر چند خشت و گل و چوب و سنگ و مصالح اصلی آن‌ها بود اما به لحاظ انطباق کامل با طبیعت آدمی همانند آغوش مادر گرم و زیبا و آرام بخش بودند و به علت فرصت‌های فراغت بسیار و تفکر و اندیشه، هر انسانی هنرمند ویژه‌ای بود که در تهیه ابزار و ادوات زندگی و کار تا بافت پارچه و فرش و گلیم و گبه و سبد جهت فروش و امرار معاش حوصله به خرج می‌داد، وقت می‌نمود و عشق را از عمق وجود خویش بر آن‌ها می‌تاباند و این حقیقتی است که امروز به فراموشی سپرده شده که هویت هنر از دل زندگی بر می‌خیزد، در صورتی که در شهرهای بزرگ و مدرن، هنرمند(انسان ویژه ایست) که آثار هنری خود را در گالری‌های خاصی در نقاط خاصی از شهر به نمایش می‌گذارد تا خودی نشان دهد و نام و نشانی و شاید مکتب و ثروتی به هم بزند.

ابزار یک بار یا چندبار مصرف که جز گسترش فرهنگ مصرف‌گرایی و تحمیل هزینه و فشار کار بیشتر و آلودگی محیط زیست ثمره‌ی دیگری نداشته اند گویا جزء لاینفک شهرهای صنعتی‌اند، نگاه به این ابزار از همان ابتدا نگاه زباله ایست زیرا ضمن خرید آن‌ها کیسه زباله نیز تهیه می‌شود در صورتی که ابزار سنتی که طبق اصول خاص و با امکانات، لوازم و رنگ‌های طبیعی ساخته می‌شدند همه جلوه‌هایی از هنر بودند، بنابراین هنر و زیبایی در همه جای زندگی به چشم می‌خورد تا آن جا که حتی کوبه‌ی درب‌های منازل را براساس شخصیت افراد طراحی نموده خاص مرد و زن با طرح و جنس مختلف که صدایی متفاوت داشته باشند می‌ساختند. چرا گذشتان ما عمرهای پر ثمر و زیبا داشتند و ما امروز چنان باحسرت از آن‌ها یاد می‌کنیم که گاه مزه‌هایی می‌سازیم که در آن تا لنگ و قطیفه‌هایی که به حمام

برده می‌شد قاب گرفته می‌شود؟ زیرا نیاز انسان به درک و لمس زیبایی به همان اندازه ایست که هوا برای نفس کشیدن نیاز می‌باشد، آری آن چه انسان معاصر با شرایط خاص در موزه‌ها و ساختمان‌های تحت حفاظت‌های ویژه نگه می‌دارند برای انسان سنتی جزء لوازم طبیعی و روزمره زندگی بود درواقع شهرها و روستاهای سنتی همه در حکم موزه بوده اند، برای مثال فقط کافی ست پوشش مردم شهرهای بزرگ و صنعتی در نظربگیرید و آن را با پوشش‌های سنتی مقایسه کنید، پوشش‌های نوین همه یافته شده با دستگاه‌های فنی پیچیده بدون دخالت دست می‌باشند در صورتی که پوشش‌های سنتی همه بافته شده با دست و با دقت نظر عاشقانه یک یا چند نفر فراهم آمده است....

عرفان در فرهنگ ورزش زورخانه‌ای

مهدی فراموشی^۱

علی فراموشی^۲

انسان موجودی است ناشناخته که مدام در وجودش خود را جستجو می‌کند تا در نهایت به کمال برسد و از هر ناپسندی که مغایر اخلاق انسانی است دوری جوید. وی برای رسیدن به تعالی و کمال باید جسم و روح خود را یکی کند. او بعنوان کامل‌ترین و پیچیده‌ترین پدیده جهان مادی، حلقه‌ای از زنجیر طبیعت به حساب می‌آید و برای تعادل وجود خود با خویشتن خویش و طبیعت و نیز با مبدا هستی ارتباط منسجمی برقرار می‌نماید، پیچیدگی جسم و روح انسان و پیدا شدن ارتباط عمیق جسم فیزیکی و روح متافیزیکی اندیشه را به خود مشغول کرده است تا بهتر بیاندیشد و ارتقا پیدا کند و برای اینکه به این مهم برسد از جمله باید به علم حرکت درونی خود یعنی همان نیروی شگرف درون که خفته است آگاه شود و به کمک حرکات جسمانی و ورزش این نیرو را تجلی دهد. ورزش یا ورزیدن یعنی در انجام حرکات جسمی استمرار داشتن و پیاپی بودن و اندیشه کردن و توان جسم را برشمردن تا در نهایت یکی کردن جسم و روح. از طرفی انسان اجتماعی همواره دوست دارد در ارتباط با هم نوع خود باشد ورزش صحنه‌ای فراهم می‌سازد تا او با هم نوع خود ارتباط برقرار کند و وجود خود را در راستای خدمت به خلق جاری

---

۱ - عضو هیات علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

۲ - دبیر هنر آموزش پرورش شهرستان اهر

نماید. در این مقام ورزشکار صفت پهلوانی می‌گیرد و منزلت رفیع قهرمانی که در درونش آمیزه‌ای از غرور و خود دوستی ایجاد نموده پایین آمده و رسم آیین عرفان ورزشی که همانا خدمت به خلق است خود را آشکار می‌سازد. ورزش موقعیتی به وجود می‌آورد تا آدمی نیک بیاندیشد تا ارتقا یابد و بتواند جسم و روح را یکی کند.

ورزش تغییر فیزیولوژی انرژی انسانی و انشای تن و روان، در مجموع برای هم بودن و برای هم زیستن می‌باشد یکی از صحنه‌های مهم ورزش زورخانه‌ها می‌باشند. زورخانه‌ها که با هدف و فلسفه پهلوانی و ارتقای آیین عرفان ورزشی بوجود آمده است باعث می‌شود قلب دیده بینا پیدا کند و شخص به درون خود با انجام حرکات جسمانی اشراف پیدا کند و وارد معرفت گردد. این ورود آغاز آیین شکوهمند عرفان است که مطلع آن اخلاق و جوانمردی است که فخر بزرگ آدمیان است در زورخانه‌ها رسم فتوت و جوانمردی با حرکات نمادین جسمانی که منشا اسلامی و باستانی دارد آموزش داده می‌شود تا انسان به معرفت برسد و خویشتن را فراموش کرده و به خدمت خلق سوق پیدا کند. زورخانه‌ها از دوران باستان ظهور پیدا کرده اند و با ظهور اسلام و تاکید بر تربیت نظامی پسران موضوع ورزش کردن آنها جدی تر شد بنا به شهادت برخی از منابع، پوریای ولی نخستین زورخانه را پایه گذاشت. این مکان‌های مقدس که شبیه عبادتگاه‌ها بنا شده اند جایی هستند برای تقویت روحیه ورزشکاری، تواضع فروتنی و دوری از تکبر و رسیدن به منش پهلوانی. در این مکان حرکات نمادین جسمانی همواره با دعا و و آیین‌های عرفانی و اسلامی برگزار می‌گردد. درب ورودی زورخانه کوچکتر از درهای معمولی طراحی شده است به نحوی که افراد هنگام ورود با حالت

خضوع وارد می‌شوند و سقف زورخانه بلند و گنبدی شکل، شبیه معابد و مساجد می‌باشد اسباب و آلات ورزش باستانی که اکنون از آنها در زورخانه‌ها استفاده می‌شود عبارتست از سنگ، تخته شنا، میل، کباده.

از کهن ترین آداب زورخانه دعا کردن است که در پایان ورزش انجام می‌گیرد دعاها با همان جنبه‌های اجتماعی و نقطه نظرها با همان اندک تفاوت در صورت،

مرشد در زمان ورود یک شخص والامقام یا ورزشکار برجسته و پیشکسوت به محیط زورخانه زنگ را به صدا در می‌آورد و ضربه ای به ضرب خود وارد آورده و اشعاری مناسب و حماسی در مدح میهن دوستی و یا اولیاء اله می‌سراید. میل ابزار ورزشی است از چوب استوانه ای شکل مایل به بدنه مخروط. شکل میل تداعی کننده گرز است و قدمت آن به دوره‌های کهن می‌رسد. چون ورزش زورخانه ای از ریاضت‌های اهل فتوت بود از وسیله ای شبیه میل برای ورزیده ساختن خود استفاده می‌کردند. غلامرضا انصافپور به نقل از کتاب مینوی خرد معتقد است کباده در زورخانه همان کمان آمادگی یا کمان مشق برای جنگ با اهریمن استفاده می‌شده است. همچنین سنگ که دو قطعه تخته سنگ حجیم به شکل نعل کفش‌های قدیمی است. سنگ زورخانه به گفته پژوهشگران همان سپر است و ورزشکاران برای قوی کردن بازوها از آن استفاده می‌کردند. در عراق به سنگ «باب خیبر» می‌گویند تا یاد حضرت علی در شکستن در قلعه خیبر را گرامی بدانند. در این مکان قابلیت‌های جسمانی، روانی، عاطفی و اجتماعی ورزشکاران تقویت می‌یابد. احترام به بزرگتر، دوری جستن از ناپاکی بوسیله حرکات ورزشی تقویت می‌گردد. ورزشکاران

آئین گلریزان بجا می‌آورند که همان خدمت به خلق است. آنها می‌کوشند با حرکات جسمانی جسم و روح خود را پرورش دهند تا در خدمت خلق باشد. زمزمه ورزشکاران در گوده‌های زور خانه اشعار زیر است:

خانه ورزش ما جای هوسناکان نیست   جای پاکان بود این منزل ناپاکان نیست
خانه ورزش ما هست علی رغم فلک   سرزمینی که بود پاک تر از چشم ملک

انتظار می‌رود رفتار ورزشکاران باستانی کار در زورخانه مبتنی بر اصول آیین فتوت و جوانمردی، از روی گذشت، فروتنی، پرهیزگاری، عدالت، صفا و ادب باشد. با توجه به این اصول، ورزش باستانی دارای آداب و رسومی است که هر ورزشکار وظیفه دارد از لحظه ورود به زورخانه تا هنگام خروج در چهارچوب اصول و مقررات آن عمل کند. تا بدین وسیله ورزشکاران به معرفت درونی برسند و روح پهلوانی و جوانمردی در کالبد جسم آنها دمیده شود.

کلمات کلیدی: عرفان، ورزش، زورخانه، پهلوانی

عرفان در موسیقی مقامی

حمید فرید^۱

در جوامع امروزی برای عرفان تعاریف متفاوتی بیان شده است که در مجموع بیانگر حالات و روحيات معنوی انسان است، و این حالت در هنر بیشتر از هر نوع دیگری از عرفان نمایانگر است. عرفان و هنر هر دو از مباحث ذوقی‌اند که با احساس لطیف آدمی ارتباط نزدیک داشته و انعکاسی از عالم ملکوت و ذات حضرت حق در کره خاکی است که با جمال و کمال یگانه اش تناسب دارد. از آنجایی که ذات هنر زیبایی است و عشق مخلوق به خالق نیز از جهت همین زیبایی بی حد آن است، هنرمند(هنرمند شرقی) را بر آن داشته با اثر زیبایش جلوه‌ای از این زیبایی را تصویرگر باشد.

در میان هنرها، موسیقی و از آن میان موسیقی مقامی بیانگر زیبایی خاصی است که از فطرت انسان برخاسته و همواره عارف را برای رسیدن به حالات معنوی و درونی خاص خود همراه بوده است. موسیقی مقامی یادگار جلوه‌های زیبایی از فرهنگ دیرینه‌ی مشرق زمین است که از تحریف و دگرگونی مصون مانده است. این نوع موسیقی همیشه با روح و ذوق هنرمندش ارتباطی ناگسستنی داشته است و هنرمند موسیقی مقامی همواره به دنبال خلوتی بوده که با ساز خود به نیایش ذات یگانه معبودش بپردازد.

واژه‌های کلیدی: عرفان، موسیقی مقامی، عارف، هنرمند

---

۱ - هنرجوی موسیقی

عرفان زیبایی شناسی علامه جعفری در مجموعه معماری شیخ صفی الدین اردبیلی

دکتر حسن ستاری ساربانقلی^۱
رضا داننده جناقرد^۲

هدف مقاله حاضر بیان نمادها و مفاهیم نمادین عرفانی به کار رفته در طرح معماری ارسن مجموعه شیخ صفی الدین اردبیلی بر مبنای آرای عرفان زیبایی شناسی علامه جعفری است. علامه جعفری از اندیشمندان مطرح معاصر اسلامی در حوزه زیبایی شناسی شمار می‌رود. مجموعه ارسن معماری شیخ صفی الدین اردبیلی مجموعه مشتمل بر سبک‌های معماری اسلامی عمدتاً آذری و اصفهانی از سده هشتم و به بعد و دارای ساختمانهای پیرامون آرامگاه یا گنبد الله الله و در برگزیده خانقاه، چینی خانه، آرامگاه شاه اسماعیل و بی بی آغا ماه منیر، حرم خانه سرا، تالار بتنی و چله و نیز مشمل بر چهار حیاط بوده است. شناخت و تحلیل یک اثر مهم معماری نظیر ارسن شیخ صفی الدین اردبیلی بر مبنای ابعاد و دیدگاههای عرفان زیبایی شناسانه علامه جعفری، در نهایت سبب بررسی و شناخت بهتر اثر معماری با محوریت اندیشه‌های عرفان اسلامی خواهد گردید. روش پژوهش به دو صورت توصیفی-تحلیلی و پیمایشی استوار بوده است. برای بررسی و نیز تحلیل آرای زیبایی شناسی علامه جعفری از شیوه توصیفی-تحلیلی و با اتکا به ابزار مطالعات کتابخانه ای و برای بررسی

۲- استادیار دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز

معمارانه ارسن صفی شیخ صفی الدین اردبیلی از شیوه پیمایشی و با استفاده از ابزار مدارک معماری، نقشه‌ها، عکاسی و حضور عینی در فضا استفاده شده است. نتایج تحقیق ضمن اینکه امکان تحلیل زیبایی شناسی یک اثر معماری مبتنی بر آرای زیبایی شناسی عرفان اسلامی را جلوه گر می‌سازد؛ بیانگر پتانسیل‌های عرفان اسلامی در فهم متقابل اثر هنری است. از یافته‌های حاصل از تحقیق می‌توان برای تدوین ادراکی عرفانی آثار معماری دوره اسلامی سود جست.

کلید واژه: عرفان اسلامی، زیبایی شناسی، علامه جعفری، ارسن شیخ صفی الدین اردبیلی، طرح معماری

عرفان مولانا؛ با مطالعه هنر سماع به عنوان تجلی گاه آن

امیر جالبی^۱

دکتر محمد مهدی رئیس سمیعی^۲

قسمت اعظم ادبیات ایران را «ادب صوفیه» تشکیل می‌دهد. از لطیف ترین مضامین عاشقانه گرفته تا اندرزهای اخلاقی، همه در اقوال و اشعار صوفیه یافت می‌شود. اصلاً تصوف یک نوع روش زندگی است که محبت خدا و شناخت حقیقت، ارکان اصلی آن را تشکیل می‌دهد. در خانقاه‌ها و مجالس صوفی گری هم فقیر و غنی بی تفاوت و امتیاز کنار هم می‌نشینند، موسیقی و حرکات بدنی به عنوان سماع و وجدی که به خاطر خداست، برگزار می‌شود. در دوره مولانا این رقص به اوج خود می‌رسد و بعد از او نیز به عنوان سماع مولویه در اقصی نقاط، به یاد این عارف گرانقدر برگزار می‌شود. در این نوشتار نیز ابتدا به جنبه‌های شخصیتی مولانا و کسانی که در عرفان او تأثیر گذار بودند، پرداخته می‌شود سپس به ابعاد مختلف عرفان نظری وی و دیدگاه‌هایش در مورد آن که پایه‌های عرفان او را تشکیل می‌دهد، مورد بررسی قرار می‌گیرد و در بخش اصلی، رقص عرفانی سماع که تجلی گاه عرفان وی محسوب شده، از جهات گوناگون تحلیل می‌شود و در پایان، ارتباط سماع با رقصهای آیینی قبل از اسلام بیان می‌گردد. واژه‌های کلیدی: مولانا، عرفان، تصوف، رقص سماع، خدا

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه گیلان

۲- استادیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه گیلان

کاربرد مفهومی هندسه و عدد در نقوش شمسه و گره چینی

دکتر محمد باقری^۱

نسرین کینخا^۲

هندسه در هنرهای اسلامی که در راس آنها خوشنویسی و معماری قرار دارد، جایگاه و نقش مهمی دارد. هندسه‌ی اسلامی با پیام و محتوای معنوی و عرفانی در هنرهای اسلامی به کار گرفته شده است.

به تعبیری دیگر نقوش هندسی تمثیلی از تابش انوار منبع فیاض هستی است که به گونه‌ای دیگر (تمثیل وار) در امتداد خطوط و زوایای موجود که همگی منتهی به شکل مشخص و معمول «شمسه» می‌شود که خود نام این شکل یا «گره» نیز منبع نور جهانی، خورشید است و بر همه‌ی نقاط گسترده‌ی مورد نظر پرتو افکنی می‌کند، حضور مؤثر دارد.

طرح‌های هندسی، که منشأ هنر گره چینی هستند معمولاً شامل یک شمسه‌ی چند ضلعی در وسط بوده و چند شکل هندسی دیگر در اطراف به نحوی ترسیم شده تا بتوانند فضا را پر نمایند. این طرح‌ها دارای اسمی مشتعل بر نام چند عددند، عدد به کار رفته مربوط به تعداد اضلاع شمسه و چند ضلعی‌های اطراف می‌شود، اگر چه شمسه و چند ضلعی‌های گره چینی می‌تواند دارای هر تعداد ضلع بوده و یا

---

۱ - استادیار دانشگاه هنر اسلامی تبریز

۲ - دانشجوی کارشناسی ارشد هنر اسلامی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

به عبارتی بر مبنای هر عددی باشد اما در این طرح‌ها، شمسه و چند ضلعی فقط براساس اعداد خاص رسم شده است.

در این مقاله ابتدا کاربرد مفهومی هندسه و مهم‌ترین اشکال هندسی و بیان مفاهیم عرفانی و کاربرد آن در نقوش شمسه و گره چینی مورد بررسی قرار می‌گیرد و سپس اعدادی که بیشترین کاربرد را در این فن داشته اند مشخص می‌شود. آن گاه مفهوم این اعداد از دیدگاه تصوف و تشیع مورد مطالعه قرار می‌گیرد تا تعیین شود هدف از تأکید بر روی طرح‌های ویژه بر مبنای اعداد خاص چه مفهومی از این دیدگاه دارد. این تحقیق به روش استقرایی صورت گرفته .
واژگان کلیدی: هندسه، شمسه، گره، اعداد.

کاشی زرین فام مظهر کمال و آیینه هنر و عرفان اسلامی

الله شکر اسدالهی تجرق^۱

زهرة کامران آزاد^۲

کاشی زرین فام به مدت ۱۴۰ سال از تاریخ هنر ایران نمود می-
یابد، که این دوره از تاریک‌ترین و پرحادثه‌ترین ادوار تاریخی ایران می-
باشد. این کاشی‌ها مجموعه‌ای از چندین هنر می‌باشند، که در آن
نگارگری و شعر و خوشنویسی با سفال و لعاب در هم آمیخته و آن چه
عرضه شده، تلفیقی از هنر و ادبیات می‌باشد. لعاب زرین فام به هنرمند
این امکان را می‌دهد که نقوش انسانی، گیاهی، و حیوانی پر تفصیلی را
به همراه نوشته در داخل این کاشی‌ها بتواند به تصویر بکشد. اشعار و
تصاویر نقش شده در این کاشی‌ها همه نمادین هستند و از بار معنایی و
عرفانی برخوردار بوده و هم‌نشینی بی‌نظیر آنها در کنار یکدیگر نشانی از
تدبیر و درایت سازندگان دارد که با حسن انتخاب خود خلقتی
شکوهمند را باعث شده‌اند. کاشی زرین فام ستاره‌ای با فرم صلیب یا
چلیپا قابل تکثیر است. این کاشی‌ها هم در فرم خود، هم در رنگ و
نقش و مفاهیم اشعار و تصاویر از کامل‌ترین نمونه‌های تزئینی در
معماری ایران هستند. در این مقاله با استناد به مفاهیم نمادین نهفته در
تصاویر و فرم و رنگ کاشی، کاشی زرین فام را به عنوان یکی از کامل-
ترین عناصر تزئینی-کاربردی در معماری ایران معرفی می‌کنیم.

واژگان کلیدی: کاشی زرین فام، هنر و عرفان اسلامی

۱- استاد دانشگاه تبریز

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد هنر اسلامی- دانشگاه هنرهای اسلامی تبریز

گرایش عرفان به ساحت درون و تجلی آن در معماری اسلامی (مطالعه موردی: سیر تحول کالبدی بقاع متبرکه منطقه طالقان)

عباس آیاتی فرد^۱
محبوبه عزیزخانی^۲

این نوشتار تلاشی است برای بازنمایی حضور یک خصیصه عرفانی در تجلیات و آثار هنری؛ تجلی اصالت باطن در معماری. هدف آن است که از دریچه‌ای دیگر به مقوله اصالت باطن و درون‌گرایی به عنوان خصیصه‌ای عرفانی- در معماری نگریسته شود، چرا که عمده مباحث در این مقوله محدود به توصیف درون‌گرایی در یک بنای موجود بوده است. فرض بر این است که خصیصه فرهنگی توجه به باطن و درون، محرک و هدایتگر جامعه در تولید آثار معماری اسلامی بوده است. حتی بخشی از آثاری که به هر دلیل در شکل ابتدایی خود درون‌گرا نبوده‌اند، با گذشت زمان و در طی مراحل توسعه‌ای خود، در طول سیری معنادار، تبدیل به بناهای درون‌گرا می‌شوند.

این سیر در معماری بقاع امامزادگان قابل مشاهده است. این بناها در ابتدا، فرم‌های ساده، برجی شکل و نشانه‌ای داشته‌اند. با گذشت زمانو با حضور بیشتر مردم در این مکان‌ها و نیز تعمیق فرهنگ زیارت، تبدیل به مکان‌هایی معظم می‌شوند که از جمله خصایص آنها درون-گرایی است.

۱- مربی گروه معماری موسسه آموزش عالی خزر. محمودآباد.

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری اسلامی. دانشکده معماری. دانشگاه سوره.

نمونه آماری مقاله محدود به منطقه طالقان است. در راستای این پژوهش، کلیه بناهای زیارتگاهی منطقه مورد بازدید قرار گرفت و با تحلیل وضع موجود (از طریق پژوهش میدانی: برداشت پلان، بررسی بنا در محل، تصویر برداری، آسیب شناسی و ...) و استناد به مطالعات کتابخانه ای به کنکاشی در این رابطه پرداخته شد.

کلید واژه: درونگرایی، معماری اسلامی، بقاع متبرکه، سیر تکامل، ناخودآگاه، وحدت.

مسجد سید قلیچ ایشان، تجلی گاه هنر و عرفان اسلامی

پریسا نامی گرمی^۱
محمد امین فروتن^۲

در میان معارف اسلامی، معرفتی که به طور خاص به موضوع اساسی کیفیت سیر و سلوک روحانی انسان و مبارزه با هوای نفسانی و وصول وی به مقام فناء فی الله و بقاء بالله می‌پردازد، عرفان است. از دیرباز هنر مجالی برای نفوذ اصول و مفاهیم عرفانی به قلب و روح مسلمانان بوده است و دلباختگان هنر اسلامی، و همچنین عرفان، دستاویزی برای هنرمندان بوده تا آثاری فرازمینی و خالص خلق کنند، در واقع تعمق و تأمل در جنبه‌های درونی هنر و فهم زبان رمز گونه و تمثیلی آن که حاوی تمامی معارف عرفانی است، امری ضروری و انکار ناپذیر است. به جرات می‌توان گفت هنر معماری در بین سایر هنرها با در بر گرفتن بعد زمان و مکان توانسته مفاهیم عرفانی را ملموس تر و پویا تر به منصفی ظهور برساند و اثری پایدار تر و وسیع تر بر مخاطب خود بگذارد. در این بین مسجد کامل ترین بنایی است که هنرمند معمار با خلق آن توانسته اصول و مبانی عرفانی و حکمت‌های الهی را تمام و کمال بیان کند. در این پژوهش به دنبال بیان برخی اصول عرفانی ظهور یافته در مساجد خواهیم بود و نهایتاً اصول ذکر شده را با ذکر نمونه ای موردی در مسجدی واقع در روستایی دور افتاده و فراموش شده در شمال کشور بررسی خواهیم کرد.

کلید واژه: عرفان، هنر اسلامی، معماری، مسجد سید قلیچ ایشان

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش هنر دانشگاه هنر اسلامی تبریز
۲- دانشجوی مهندسی معماری دانشکده هنر و معماری دانشگاه مازندران

مطالعه‌ی بعد عرفانی و نظام تصوف در نظام گفتمانی فرش کرمان

ایمان زکریایی کرمانی^۱

امروزه در مطالعات نشانه-معناشناختی، گفتمان به عنوان یک بستر معناسازی و معناپردازی مطرح بوده و در بسیاری از حوزه‌های مطالعاتی به ویژه مطالعات زبان‌شناسی و علوم اجتماعی وارد شده است. فرایند معناکاوی در متون هنری نیز به سمت نوعی نشانه-معناشناسی گفتمانی در حال حرکت است که متون را در زمینه‌ای از بافت فرهنگی و اجتماعی مورد مطالعه قرار می‌دهد. این رویکرد که سیالیت و پویایی معنا در آن از اهمیت قابل توجهی برخوردار است، نظام‌های نشانه‌ای را پشت سرگذاشته و پا به عرصه‌ی نظام‌های گفتمانی و نوعی فرایند معناسازی و معناکاوی گذارده است. فرش به عنوان یکی از کهن‌ترین و مطرح‌ترین رسانه‌های هنری و صنایع خلاق ایران از یک نظام گفتمانی قوی و پویا تشکیل شده و بر مبنای همین نظام گفتمانی بسیاری از گفتمان‌های جاری هر عصری را در خود جای داده و به معناپردازی پرداخته است. بدون تردید بعد عرفانی و تصوف در نظام گفتمانی فرش ایران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده که کرمان به عنوان یکی از مراکز مهم تولید فرش این وجه گفتمانی را به خوبی بازنمایی کرده است. نظام گفتمانی فرش کرمان در بستری فرهنگی شکل گرفته که عرفان و تصوف دو مقوله‌ی قابل توجه آن

۱- عضو هیأت علمی دانشگاه هنر اصفهان و پژوهشکده هنرهای سنتی - اسلامی

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

هستند. در این مقاله نگارنده سعی دارد با بهره‌گیری از روش تحلیل نشانه-معناشناختی گفتمان فرش کرمان، بعد عرفانی و تصوف این نظام را تحلیل کند بنابراین مهمترین سؤال این پژوهش این است که نظام گفتمانی فرش کرمان چگونه و بر مبنای چه فرایندی معانی عرفانی و نظام‌های تصوف را در فرش کرمان معناپردازی کرده است؟ در این پژوهش از روش توصیف و تحلیل نشانه-معناشناسی گفتمان استفاده شده و ضمن طرح مبانی نظری این رویکرد در حوزه‌ی فرش دو نمونه از متون دیداری فرش کرمان را که در گونه‌ی تصوف قرار دارند، تحلیل می‌نماید.

واژگان کلیدی: بعد عرفانی، نظام تصوف در فرش، فرش کرمان، تحلیل نشانه-معناشناسی گفتمان

مطالعه‌ی بینامتنی شعر نظامی و نگاره‌ی بهزاد در داستان «مناظره‌ی نقاشان چینی و رومی»

زهرة حسین آبادی^۱

یکی از درخشان‌ترین مکاتب هنر نگارگری، مکتب هرات است. از بزرگ‌ترین هنرمندان این مکتب، بهزاد، نگاره‌های زیبایی بر جای مانده است. برخی از این نگاره‌ها با شعر و ادبیات در ارتباط است و به بازتاب روایت‌های کلامی می‌پردازد.

پژوهش حاضر یکی از نگاره‌هایی را بررسی می‌کند که دارای دو نظام کلامی و تصویری می‌باشد. نظام کلامی برگرفته از "شرف‌نامه‌ی" اسکندر نامه‌ی نظامی است که بهزاد آن را مصور کرده. پژوهش بر رویکرد بینا‌متنیت^۲ ژرار ژنت^۳ استوار است. این رویکرد می‌کوشد تا معنای یک متن را در پیوندی که با دیگر متون برقرار می‌کند مورد مطالعه قرار دهد.

در اینجا با توجه به این رویکرد به جستجوی ارتباط بین کلام و تصویر پرداخته می‌شود و اینکه چه مضمونی در متن نهفته است که باعث پیوند کلام و تصویر می‌شود.

واژگان کلیدی: نگارگری، بهزاد، نظامی، "مناظره‌ی نقاشان چینی و رومی"، بینامتنیت.

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد هنر اسلامی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز

2- intertextualite

3 - Gerard genette

معرفی تزئینات بقعه‌ی شیخ جبرائیل کلخوران با تکیه بر درب چوبی بقعه و نمادهای عرفانی آن

هاله صنعتی ایرانی^۱

سعید مهریار^۲

دوره‌ی صفوی، یکی از اعصار زرین در کلیه‌ی زمینه‌های هنری، به خصوص معماری اسلامی، تزئینات وابسته به معماری و هنرهای صنایع می‌باشد و در زمینه‌ی عرفان و تفکر عرفانی از ادواری است که تحولات بی‌بدیلی داشته است. شیخ جبرائیل، جد شیخ صفی‌الدین (جد خاندان صفوی) از صوفیانی بود که در قرن هشتم ه.ق مریدان فراوانی داشته است. بنای مقبره‌ی ایشان در روزگار صفویان تکمیل می‌شود و تزئیناتی منحصر به فرد به بنا افزوده شده و آسیبهای وارده مرمت می‌شوند.

در این پژوهش نقوش و فرم‌ها در تزئینات بنا بررسی شده و با تزئینات درب چوبی بقعه که هم اکنون در بقعه‌ی شیخ صفی‌الدین اردبیل نگهداری می‌شود، تطبیق داده می‌شوند. در نهایت نمادهای بصری و مفهومی که دارای بار عرفانی هستند و در کلیت بنا تکرار شده‌اند، تجزیه و تحلیل می‌شوند. معرفی این تزئینات، دریچه‌ای نو بر شناخت نوعی از هنر دوره‌ی صفوی می‌گشاید که هر واگیره‌ی آن با نور الهی و عرفان گره خورده است.

کلید واژه: تزئینات، بقعه‌ی شیخ جبرائیل، کلخوران، درب چوبی،

نماد، عرفان

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد هنر اسلامی-چوب، دانشگاه هنر اسلامی تبریز

۲- کارشناس ارشد مرمت ابنیه- مدرس دانشگاه هنر اسلامی تبریز

معرفی موزه‌ی ادب و عرفان شهرستان اهر، تنها موزه‌ی عرفان ایران

سمیه علیزاده میرارکلایی^۱

عرفان دنیای پررمز و راز و پیچیده‌ای است که در جهان امروز از ریشه‌های ناب خود بسیار فاصله گرفته و به چالش‌ها و آسیب‌های بسیاری دچار شده است. آشنایی با طریقت و شریعت عرفای بزرگ ایرانی از طریق بررسی آثار مکتوب و غیر مکتوب بجای مانده از آنها می‌تواند در بسیاری از موارد راهگشای عرفا و پژوهشگران باشد. مجموعه‌ای منحصر به فرد از آثار دراویش و عرفای قرن ششم تا پانزدهم ه.ق در موزه ادب و عرفان شهرستان اهر در استان آذربایجان شرقی گردآوری شده است که بی شک از لحاظ تاریخی، فرهنگی و هنری دارای ارزش بسیاری می‌باشد.

این بنا که شامل مسجد، خانقاه و حصارسنگی مقبره شیخ می‌باشد در جوار مزار عارف بزرگ شیخ شهاب‌الدین محمود اهری ۶۶۵-۵۸۰ ه.ق، مرشد سه فرقه عرفانی "خلوتی"، "بیرامی"، "مولوی" و "شهابیه"، و نویسنده کتاب عشق نامه، از سال ۱۳۷۴ به موزه ادب و عرفان تبدیل شده است. گزینش این بنا به عنوان تنها موزه عرفان در ایران جدا از معماری بی نظیر، بیش از همه به دلیل وجود مقبره شیخ شهاب‌الدین اهری (شیخ شهاب‌الدین محمود تبریزی) و خانقاهی است که او بنا نهاده است. محبوبیت و معروفیت شیخ سبب شده

---

۱ - کارشناس ارشد هنر اسلامی

علماء و بزرگانی چون شیخ جمال الدین تبریزی، شیخ زاهدگیلانی، شیخ صفی الدین اردبیلی، باله حسن بنیسی و بابا فرج وایقانی، ابوالقاسم نباتی، شیخ بهایی، شاه عباس سوم صفوی از جمله مریدان و دوستداران او قرار گیرند.

ازمهمترین آثار موجود در این مجموعه می توان به کتبه‌ای پارچه‌ای و پیراهنی موسوم به فتح یا تیغ‌بند که هر دو از جنس ابریشم و متعلق به دورا صفویه می‌باشند، اشاره نمود. تابلوهای نقاشی از دوره قاجار، مجموعه‌ای از کشکول‌های دراویش از جنس چوب، سفال، چینی و برنز، انواع کلاه‌های مخصوص دراویش در دو دوره صفویه و قاجاریه به همراه تبریزین‌های مرصع طلاکوب و نقره کوب، کتب خطی با جلد‌های تذهیب شده لاک‌ی و دیوان شعرا و عرفا مانند دیوان جلال الدین مولوی و گلستان سعدی، همچنین قطعه خط‌هایی به صورت شکسته و نستعلیق از آثار «استادعبدالمجید طالقانی» و زیارت‌نامه حضرت سیدالشهدا به قلم «میرآقای اهری» و آثاری از استاد درویش از صاحب‌نامان اهالی عرفان از مهمترین آثاری هستند که در این موزه به نمایش گذاشته شده است.

مقاله حاضر با معرفی و دسته‌بندی آثار موجود در این مجموعه و بیانی مختصر از شرح حال و آثار شیخ شهاب الدین محمود اهری، سعی در شناسایی و معرفی گوشه‌ای از معماری، آثار و بزرگان ایران در عرصه عرفان داشته است.

واژگان کلیدی: شیخ شهاب الدین محمود اهری، خانقاه، تیغ‌بند

معماری مسجد: تجلی عرفان در خلق مکان حضور

منصوره کیان ارثی^۱

زینب طالبی^۲

مساجد در طی تاریخ طولانی شکل‌گیری خود همواره حاوی هنرمندانه‌ترین مظاهر معماری اسلامی بوده‌اند. اما آنچه این آثار هنری را واجد اهمیتی خاص نموده است، کیفیت حضور انسان و درگیر نمودن کلیه جنبه‌های حسی و روانی وی در ادراک فضا است. مهمترین ثمره این کیفیت برای انسان خلوت و تذکر برای تفکر در هستی و خویشتن بوده است.

فقدان این کیفیت در مساجد معاصر موجب شده معماری مسجد تا حد مسجد سازی تنزل رتبه یافته و دگرگونی کیفیت حضور انسان نیز در آن به دست نیاید. مقاله حاضر با شناخت مبانی معماری مسجد سنتی به حکمت‌های پنهان در آن خواهد پرداخت و از این طریق به معماری معاصر مسجد و کیفیت آن می‌نگرد.

کلید واژه: نیایش، مسجد، معماری اسلامی، معماری مسجد

۱-مربی، گروه معماری دانشگاه آزاد واحد نجف آباد

۲-مربی، گروه شهرسازی دانشگاه آزاد واحد نجف آباد

معنای شهر؛ تاملی بر مبانی عرفانی شهرسازی اسلامی

جابر دانش^۱

در دیدگاه عرفانی، شهر برای بنیان و ساکنان آن، جایگاه انعکاس ارزش‌های اسلامی است. گذشته از تمام گوناگونی‌های متأثر از عوامل طبیعی، شهر در اسلام غرق درایمانی واحد است و در حالی که معیارها و قوانین زندگی بر آن حاکم و مسلط است، کالبد متمایزی را ارائه می‌دهد.

آن چه این مقاله در پی آن است، بررسی رویکردهای حاکم در تبیین سیمای کالبدی شهرهای اسلامی است و این تحلیل با طرح بُعد معناگرا و عرفانی فرهنگ و هنر اسلامی در بنیاد و حیات کالبد شهری، اصول وحدت‌گرای فرهنگ دینی در انتظام هماهنگ شهر اسلامی را مورد تأکید قرار داده است.

کلید واژه‌ها: شهرسازی اسلامی، معنا، حقیقت، مبانی عرفانی.

---

۱ - عضو هیئت علمی پژوهشکده فرهنگ، هنر و معماری جهاد دانشگاهی

مفاهیم نمادین آیات قرآنی در فرشهای سجاده‌ای

شبیم محمدی^۱

وجود سجاده و جانماز در منزل هر مسلمان نشانه ای بوده است از تسلیم او به امر و فرمانهای الهی . این امر با دیدن اهتمام مسلمانان در هر چه زیباتر کردن جانمازها و پرداختن به نمادهای مقدس روی آن مشهودتر می‌شده است. از این رو هنرمند با بیان تمثیلی خود از آیات و اسماء الهی در قالیهای سجاده ای استفاده می‌نموده است. هدف از پژوهش حاضر تمرکز بر قالی‌های سجاده ای به عنوان نقطه پیوند میان این نقوش تمثیلی و بیان نمادین آنها و عرفان بر طراحی فرش بوده است.

کلید واژه: مفاهیم نمادین، فرش سجاده ای، آیات قرآنی

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد فرش دانشگاه هنر اسلامی تبریز

مفهوم زیبایی در نگاه برخی از عارفان شرق و غرب

زهرا السادات قریشی^۱

آنچه در این جستار بدان پرداخته می‌شود زیبایی و عشق و رابطه ای آن‌ها با هم در نگاه چندتن از عارفان شرق و غرب می‌باشد؛ این که آیا این عارفان زیبایی را که موضوع مابه الاشتراک اهل عرفان و هنر و ادب است در اثر می‌جویند یا درون ناظر و مُدرک زیبایی؟ به عبارتی آیا آن‌ها پیایی را در صناعات و تناسبات شیء زیبا می‌بینند یا در آنی که صورت محسوس را به صورت معقول و عالم بالا پیوند می‌دهد و تلنگری به مخاطب می‌زند؟ و ضرورتاً روشی که برای این امر اتخاذ گردیده روش پژوهشی - توصیفی و نقل مطلب از عارفان مختلف و ارائه‌ی سخنان و تعاریف آن‌ها و نگرش‌های زیبایی شناسانه‌ی شان است در کنار آن چه پژوهشگران دیگر یافته‌اند، تا از این رهگذر پاسخی در حدّ این پژوهش یافته شود.

در این رابطه می‌توان گفت که سخنان عارفان به نوعی تاییدگر هر دو جنبه‌ی زیبایی با هم است. در دیدگاه عارفانه هم آفریننده‌ی زیبایی زیباست و منشأ زیبایی؛ هم تناسب و هماهنگی موجب زیبایی است؛ گرچه بر زیبایی روح آفریننده و مدرک زیبایی تأکید بیشتری کرده اند. به این صورت که شیء زیبا به تناسب بهره و نسبیتی که با عالم بالا دارد زیبا می‌شود و ناظر زیبایی هم هر چه به اصل خویش و عالم معقول نزدیک تر باشد این زیبایی را بیشتر در می‌یابد و این

---

۱ - دانشجوی دکتری رشته‌ی ادبیات عرفانی دانشگاه شیراز و مربی دانشگاه آزاد واحد

گونه است که عارفانی چون پیروان مکتب جمال زیبایی‌های عالم را
ماهی می‌بینند که عکس او در تشت آب هستی افتاده و دیده می‌شود.
در نگاه عارفانه به هستی جز زیبایی دیده نمی‌شود و حاصلی جز
زیبایی پرستی و عشق در بر ندارد.
واژگان کلیدی: الوهیت، زیبایی، زیبایی شناسی، عشق

نشانه‌شناسی نقش «انسان-پرنده» در نقاشی قهوه‌خانه‌ای قاجار

دکتر مهدی محمدزاده^۱

محیا مقیمی نژاد^۲

در مقاله پیش رونقش «انسان-پرنده» که بر روی تعدادی از نقاشی‌های قهوه‌خانه‌ای و پرده‌های درویشی دوره قاجار نقش بسته، با توجه به شرایط ویژه عهد قاجار که اسباب رونق هنرهای سنتی و مردمی را فراهم آورده، بعلاوه ویژگیهای هنر قهوه‌خانه‌ای و با توجه به نمادها و نشانه‌های تصویری و همچنین پیش‌متنهای عرفانی-مذهبی که مورد بررسی قرار گرفت، سعی در شناخت معنا و مفهوم این نقش شده است. به نظر می‌رسد می‌توان با توجه به متنها و نشانه‌های تصویری دیگری همچون درخت که می‌تواند، نمادی از طوبی، درخت بهشتی باشد این نقش را سیمرغ نامید، که به شکل‌های متفاوتی در هنر و فرهنگ ایرانی تداوم یافته است.

واژگان کلیدی: سیمرغ، درخت طوبی، دوره قاجار، نقاشی قهوه

خانه، نماد و نشانه

۱- استادیار دانشگاه هنر اسلامی تبریز

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه هنر اسلامی تبریز

نگاره‌های پیکره در پیکره‌ی سده‌ی ۱۱ و ۱۰ ه.ق ایران از منظر عرفان (نظری)

صدیقه نایفی^۱

ما از آن اوئیم و ما از آن خویشیم، او جز وجود من چیزی ندارد،
پس ما از اوئیم همان طور که به خودمان تعلق داریم... پس ما برای او مانند
ظرفیم (ابن عربی)

نگارگری ایرانی دارای معانی و مفاهیم عمیق، زیبا، و گاه شگرف و
پپیچیده ای است که بسیاری از آن تاکنون نامکشوف باقی مانده
است. نمونه ای از آن دست نیز نگاره‌های پیکره در پیکره^۲ که در سده
۱۰ و ۱۱ ه.ق در ایران تصویر گری شده اند می‌باشد. نگاره‌های مذکور
دارای پیکره ای اصلی و بزرگ در مرکز ترکیب بندی هستند که تمام
یا بخشی از آن با پیکره‌های کوچک تری که درون آن جای گرفته اند
پرسیده است و نگارنده در این نوشتار سعی در تبیین برخی از رموز
نهفته در آنسوی این نگاره‌ها دارد.

نظر به این که زبان هنر اسلامی زبانی رمزی و نمادین است که
عمدتاً نیز از عرفان اسلامی ناشی گشته است و نگارگری نیز به عنوان
هنری اسلامی پیوندی قدیمی و ناگسستنی با ادبیات ایرانی و عرفان
اسلامی دارد- تا آن جا که درک اسرار پنهان در آثار هنر اسلامی بدون

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد هنر اسلامی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

۲- عنوان پیکره در پیکره به دلیل حضور پیکره‌هایی کوچک در یک پیکره ی بزرگ تر در
این نگاره‌ها از سوی نگارنده پیشنهاد و در این نوشتار استعمال می گردد.

توجه به این منابع (ادبیات ایرانی و عرفان اسلامی) دشوار و حتی غیر ممکن می‌نماید-لذا طبیعی است که برای بازنمایی این رموز نهفته چراغی از ادبیات^۱ و عرفان در دست گیریم. از این رو نگارنده بر لزوم نگاهی از منظر عرفان بر نگاره‌های مذکور تأکید داشته و بر این باور است که طرح مفاهیمی چون وحدت وجود (وحدت در کثرت و کثرت در وحدت) و انسان کامل در مورد نگاره‌های پیکره در پیکره معقول و منطقی است و در این نوشتار با رجوع به منابع عرفان اسلامی و آراء عرفا و با نگرشی تطبیقی، به اثبات این مدعا و تبیین روابط مباحث یاد شده با نگاره‌ها ی مذکور خواهد پرداخت.

کلید واژه: پیکره در پیکره، وحدت وجود، وحدت، کثرت، انسان

کامل

۱- نگارنده نوشتاری دیگر در تبیین روابط میان ادبیات ایرانی و نگاره‌های پیکره در پیکره

در دست نگارش دارد.

نگاهی بر حکمت معنوی نگارگری ایرانی با توجه به نگاره
معراج پیامبر (ص) در نسخه خطی یوسف و زلیخا
(موجود در کتابخانه مرکزی تبریز)

مریم متفکرآزاد^۱

نگارگری ایرانی دریچه‌ای به جهان ماورای طبیعی، عرفانی و حکمی اسلامی-ایرانی محسوب می‌شود. همواره حکما و علمای فن نگارگری بر این اعتقاد بوده اند که هنرمند نگارگر ایرانی دارای پشتوانه فکری و عرفانی بوده، به طوری از پشت پرده رنگها و خطوط ظاهرینگارهای آن، روح عارفانه و پاک هنرمند ایرانی جلوه می‌کند. یکی از مفاهیم حکمت آموز معنایی و قرآنی و اشعار شعرا و آثار نگارگری ایرانی- اسلامی، موضوع معراج عارفانه حضرت محمد(ص) می‌باشد که در اعصار مختلف در هنر نگارگری مورد توجه و علاقه هنرمند قرار گرفته است.

این مطالعه بر آن است که به راز و رمز حکمت هنر اسلامی و نگارگری اسلامی- ایرانی در قالب معراج نگارگری بپردازد و اعتقاد عرفانی و مذهبی زمینه ساز این ماجرای عظیم الهی را بازگو نماید. بنابراین به بررسی نسخه خطی یوسف و زلیخا موجود در کتابخانه مرکزی تبریز (مکتب شیراز دوران تیموری) پرداخته است. این نسخه خطی دارای ۷ نگاره بوده که اولین نگاره شامل نگاره معراج پیامبر اکرم ص می‌باشد که از آثار ماندگار جامی عارف بزرگ

---

۱ - کارشناس ارشد رشته هنر اسلامی، مدرس دانشگاه هنر اسلامی تبریز

ایرانی بوده است. وی در ابتدای کتاب هفت اورنگ خویش به نعت و ستایش حضرت محمد (ص) و داستان معراج آن حضرت پرداخته است. در این نسخه این داستان از منظر مفهومی و عناصر تشکیل دهنده نگاره، مورد بررسی قرار گرفته است. در این نگاره از عناصر موجود در معراج چون پیکر حضرت پیامبر، براق و ۴ فرشته استفاده شده و از مفهوم عرفانی رنگ داستان نیز استفاده شده است. واژگان کلیدی: نسخه خطی، یوسف و زلیخا، نگارگری، معراج پیامبر، حکمت ایرانی

نمادها و سمبل‌های عرفانی در نگاره «وسوسه یوسف» اثر کمال‌الدین بهزاد

دکتر مهدی محمدزاده^۱

محمدصادق معتمدی^۲

علیرضا حافظی^۳

این مقاله درباره سمبل‌های عرفانی به کار رفته در نگاره «وسوسه یوسف» اثر کمال‌الدین بهزاد می‌باشد. در این مقاله سعی شده است که با استفاده از منابع موجود در ابتدا به بررسی ساختار و مضمون آن پرداخته شود، سپس با توجه به تأثیر نگارگران از عالم شعر و عرفان بخصوص بهزاد و آثارش، این هنرمند عارف مسلک و شاخص مکتب هرات، به شناسایی و معرفی سمبل‌های شاخص در نگاره مذکور اشاره شده است. سمبل‌ها و نمادهای شگفت‌انگیزی که اشارت‌های بصری به حقایق ماورایی دارند، و مضامین باطنی، والا و شگفت‌انگیزی در آنها نهفته است که برخاسته از مبانی عرفانی و فلسفی تجلی و عشق است. واژگان کلیدی: نماد، عرفان، نگاره وسوسه یوسف، بهزاد

۱- استادیار دانشگاه هنر اسلامی تبریز

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد هنرهای اسلامی- نگارگری، دانشگاه هنر املی تبریز

۳- کارشناسی ارشد روانشناسی

نمادهای عرفانی در تزیینات چوبی مسجد ملارستم مراغه

سعیده توکلی^۱

دکترمهدی محمدزاده^۲

مسجد ملارستم واقع در شهرستان مراغه جزو اولین مساجد دوره صفوی است که الگوی مساجد و بناهای ستونداری چون عالی قاپو و چهلستون قرار گرفته است. آنچه تاکنون در این زمینه نوشته شده و نشر شده است به توصیف ویژگی‌های فنی و هنری مساجد اختصاص یافته است که از آن جمله می‌توان به کتاب "ستاوند‌های چوبی دوره صفویه در آذربایجان" نوشته سیروس خیری اشاره کرد این مقاله به معرفی تزیینات چوبی این مسجد می‌پردازد و سعی دارد با روش استقرایی و استفاده از منابع کتابخانه‌ای تزیینات چوبی آنرا از منظر عرفانی مورد بررسی قرار دهد ستون‌های مقرنس کاری شده و نقاشی‌های منقوش بر سقف چوبی مسجد، بکارگیری نقوش تجریدی و انتزاعی گیاهی اعم از اسلیمی‌ها و ختایی‌ها، رنگهای نقش بسته برسقف و رموز رازنهفته در پس اعداد بکار گرفته شده در اجزا و نقوش، همچون چهل ستون وهفت، هشت و ده پر، درگل‌ها شاه عباسی و ... گویای این حقیقت است که تزیینات درپس این آب و رنگ و خط و خالها، تجلی ذات الهی است در مقدس‌ترین مکان که جلوه حضور حضرت حق است و ذهن انسان را از مادیات به ماوراء و عالم ملکوت سوق می‌دهد.

هر نقش و نگاری که مرا در نظر آید

حسنی و جمالی و جلالی بنماید

کلید واژه: مسجد ملارستم، تزیینات چوبی، نمادهای عرفانی.

۱ - دانشجوی کارشناسی ارشد هنر اسلامی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

۲ - کارشناس ارشد رشته هنر اسلامی، مدرس دانشگاه هنر اسلامی تبریز

نمود عرفان در خوشنویسی دوره تیموری

هاشم عبدیان^۱

حسن صالحی^۲

خوشنویسی به عنوان هنری مقدس و رمزگونه، نمونه تجلی روح عرفانی و دستمایه آفرینش هنری به شمار می‌رود. در سیر تکامل و تحول هنر اسلامی، دوره تیموریان دوران شکوفایی و رواج انواع شاخه های هنری می‌باشد که یکی از این شاخه‌ها، هنر خط و خوشنویسی است که در پیوند با هنرهای دیگر کاربرد بیشتری داشته است. کاربرد این هنر در نوشتن کلام‌الله، علوم اسلامی و تزئین اماکن مذهبی، تقدس این هنر را بیشتر جلوه‌گر می‌ساخت. نفوذ مذهب تشیع و عرفان صوفیه از اواسط دوره مغول شروع و در دوره تیموریان به یکی از ویژگی‌های بارز فرهنگی مبدل شد. آشنایی هنرمندان بزرگ خوشنویسی با مضامین وحیانی و ادبیات عرفانی و نیز ارادت ایشان به ائمه اطهار، امکان اظهار و ابداع تجربه شهودی را در شرایط خاص روحانی، فراهم می‌آورده است. به طوری که خوشنویسان بزرگی نظیر میرعلی تبریزی، سلطانعلی مشهدی و میرعلی هروی، پیشرفت هنری خود را مدیون ارادت به حضرت علی(ع) و مذهب شیعه می‌دانستند. بدون شک در آن دوره هنرمند با به کارگیری آزادانه معتقدات مذهبی خود، آثار ارزشمند و ماندگاری را خلق می‌نمود؛ به خصوص در هنر خوشنویسی که یکی از دلایل تداوم و ترقی آن در تاریخ اسلام، پیوند

۱- کارشناسی ارشد تاریخ

۲- عضو هیات علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

آن با ارزش‌های مذهبی و به ویژه کتابت کلام‌الله بوده است. آثار هنری خوشنویسی دارای عناصر برجسته عرفانی بوده که شاهان تیموری با توجه به جو موجود، مجبور به پذیرش این عناصر در هنر این دوره بودند. هنر خوشنویسی در این دوره علاوه بر تشیع با جریان عرفانی هم ارتباط نزدیک برقرار نمود که در این رابطه بسیاری از آثار فلزی با خطوط ثلث و کوفی و آرایه‌های اسلیمی قلم زنی می‌شد و همچنین آثار فراوانی به صورت کتیبه و کتابت در این دوره با ماهیت عرفانی نگاشته شدند. اقلام سته و خطوط جدیدی چون تعلیق و نستعلیق در تولید آثار شیعی به کار گرفته شدند.

این تحقیق با استفاده از شیوه تحقیق توصیفی و تحلیلی و جمع آوری داده‌ها به روش کتابخانه‌ای مورد بررسی قرار داده است. کلید واژه‌گان: عرفان، خوشنویسی اسلامی، تشیع، تصوف.

نور از منظر سهروردی و تأثیر آن بر نگارگری ایرانی

وفا افشار^۱

نگارگری ایرانی همچون سایر هنرها تحت تأثیر رویکردهای درون‌گرا و حکمی، از مفاهیم و تصوراتی ویژه درباره عالم و حقیقت هستی تبعیت می‌کند. در این میان یکی از اساسی‌ترین منابع استخراج مبانی نظری هنر ایرانی - اسلامی را می‌بایست در تبیین مسئله‌ی مراتب نوری عالم دنبال کرد. از میان آرای حکمای اسلامی، یکی از زیباترین و کامل‌ترین مباحث در مورد نور و مراتب آن در اندیشه‌های شیخ اشراق (سهروردی) متجلی می‌گردد. و از آنجایی که شناسایی نظریه‌های نور در ساحت تفکر حکمای قبل و بعد از اسلام مستلزم شناخت مبانی فرهنگ ایرانی اسلامی است لذا در این پژوهش ابتدا جایگاه نور در تاریخ و فرهنگ ایرانی در دوران پیش از اسلام و در مفاهیم قرآنی و احادیث اسلامی مورد مطالعه قرار گرفته است و همچنین تلاش شده در ادامه به تحلیل نظریه‌های نور از منظر سهروردی که بر گرفته از وحی الهی است و تأثیرات آن بر مبادی نظری تفکرات و آثار هنرمندان مسلمان پرداخته شود.

۱- این مجموعه تاریخی توسط وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در مورخه هجدهم تیرماه هزار و سیصد و یازده تحت عنوان «مقبره شیخ شهاب‌الدین» جزو آثار ملی ایران تحت شماره ۱۷۹ به ثبت رسیده است. سند ثبتی این بنا به‌سان سایر بناهایی که در آن

---

۱ - کارشناس ارشد هنر اسلامی

سال‌ها در زمره آثار ملی قرار می‌گرفتند، با امضای علی‌اصغر حکمت
وزیر معارف و آندره گدار مدیر کل عتیقات رسیده است.

نمودهای رمز و عرفان در معماری اسلامی

محمد عبدالملکی^۱

بررسی معماری اسلامی بدون در نظر گرفتن نشان‌ها، نمادها و رمزهای معرفت‌شناختی - در واقع - امکان‌پذیر نیست. کمتر از یک قرن از گذشت اسلام، در این دین عرفان و سیر و سلوک الی الله چنان غنایی یافت که زبان خود را - به رمز و اشاره - حتی در معماری مساجد {و بعدها در مدارس} پیدا کرد. اصیل‌ترین مفاهیم عرفانی همچون وحدانیت پروردگار، وحدت در کثرت موجودات عالم، همنوایی با طبیعت، شکوه و ابهت در اوج سادگی، عدم تکبر و منیت انسان‌ها و... در شکل و نقش معماری‌های مناره، گنبد، استفاده از نقوش طبیعت بر روی دیواره‌های مساجد و مدارس، رواق، به کار بردن فضای خالی و... نمود یافت. بنابراین معنویتی که در مدارس و به ویژه در مساجد به وجود آمد از دل معرفت و شناخت و عشق باریتعالی نشأت گرفت. همچنین می‌توان گفت کیفیت ارتباط یک نماز گزار مؤمن با پروردگار عالمیان در مسجد تا حدودی بستگی به این حسّی دارد که فضای معنوی مسجد به او می‌دهد.

این مقاله ضمن نگرشی به نمودهای رمز و عرفان در معماری برخی عناصر مساجد اسلامی، نگاهی گذرا به وضعیت معنوی معماری اسلامی در عصر حاضر دارد.

کلید واژه‌ها: معماری اسلامی، رمز و عرفان، مساجد، معنویت

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد رشته تاریخ فرهنگ و تمدن ملل

اسلامی - دانشگاه زنجان

هنر عرفانی

دکتر اکبر بهجت^۱

نگرش عرفانی به هنر اسلامی مهمترین و مناسب ترین راه برای شناخت ماهیت هنر اسلامی دانسته شده و در متون فلسفی و عرفانی به این بحث بیشتر پرداخته شده است. در کنار رویکرد مادی و محسوس هنر در متون هنری، در متون اسلامی با رویکرد معنوی و معقول به هنر سعی شده از دیدگاه تصوف و عرفان به چیستی هنر پرداخته شود. فتوت نامه‌ها بهترین آثار و اسناد در این رابطه هستند و عرفا معمولاً در قالب فتوت نامه‌ها که همان طریقت نامه‌ها هستند به این موضوع نگریسته اند. بنابراین آثار هنری تمدن اسلامی را بهتر است از دیدگاه عرفان که موجود و موجب تحقق شان بوده است مطالعه کنیم و این امر با نگاهی متفاوت به هنر و زیبایی مطابق با متون عرفانی و حکمی امکان پذیر است.

واژه نامه: عرفان، حکمت، فتوت نامه، تجلی، حُسن

---

۱ - استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر

هنر و جایگاه آن در متون عرفانی (نگاهی به هنر موسیقی و شعر)

دکتر محب علی آبسالان^۱

تحول و دگرگونی در ساختار هنری یک جامعه و دستیابی به هنرهای برتر، از اندیشه‌های غایت طلبی انسان سرچشمه می‌گیرد. خلق هنرهای عالی و رسیدن به مفاهیم وارزش‌های والای انسانی جزء لاینفک وجود انسان است انسانی که می‌تواند با درک یافته‌های عرفانی آفرینش‌های معنوی را در ارتباط با خدا، انسان و جهان خلق کند و هنر زیبایی و موسیقی و شعر و ... را به جامعه ارائه دهد. در آثار و متون عرفانی، عارفان بدور از هرگونه سودجویی عقلانی زیباترین هنرها را خلق نموده‌اند و به جامعه ارائه داده‌اند که قطعاً این هنرها ریشه در باورهای دینی دارد و به همین جهت است که هنر در آثار عرفاء رنگ تقدس به خود می‌گیرد. آنها تلاش می‌کنند تا با یگانگی ذاتیت هنر با مفاهیم ارزشی از درون انسان را به سمت جوهری واحد که به باطن حقایق منجر می‌شود سوق دهند و با بیان هنرها است که می‌توان به این نکته اشاره نمود که عرفاء بیش از آنکه به خود بیندیشند با بیان مفاهیم «هنر» افراد جامعه را به سمت تفکری معنوی دعوت نموده‌اند. در واقع می‌توان گفت نگارش آثار آنها نوعی ورود به دنیای هنر متعالی است.

اما در میان آثار عرفانی آمیختگی دو هنر شعر و موسیقی از ویژگی‌های قابل بحث در متون عرفانی است و در هر کجا آیین سماع

---

۱ - عضو هیئت علمی گروه ادیان و عرفان از دانشگاه سیستان و بلوچستان

عارفانه بوده است این دو هنر در این محافل آیینی مورد استفاده قرار می‌گرفته است و اگر در مقطعی از زمان تنها به شعر تعلیمی پرداخته شد و از محافل سماع خبری نبود، بیان سماع عارفانه از متون آنها مورد انکار قرار نگرفت و سعی نمودند تا حقیقت آن را با مبانی اعتقادی پیوند بدهند. در این مقاله، سخن را دربارهٔ دو هنر اساسی یعنی موسیقی و شعرکه در آثار و متون نظم و نثر عرفانی پیوند ناگسستنی دارند ادامه خواهیم داد.

واژه‌های کلیدی: هنر، عرفان، موسیقی، شعر